

ОБРАЗОВАНИЕ ЗА АНТИКОРУПЦИЯ

(методическо помагало)

**Българска асоциация
по четене**

София
2007

Това помагало се издава с любезното съдействие на Института „Отворено общество“ в рамките на програмата RE:FINE със средства от *Education Support Program* на Института „Отворено общество“, Будапеща.

Преводните текстове на български език в помагалото се издават по споразумение с Modern Didactic Center и са преведени от оригиналното издание:

Anti-Corruption Education at School: Methodical Material for General and Higher Education Schools, Garnelis Publishing House, 2006

- © Modern Didactics Center, 2006
- © Cover design by Arvydas Ladyga
- © Designed by Rokas Gelažius
- © Layout of Garnelis Publishing House
- © Cover Illustration by Odeta Petravičiūtė

ISBN 9955-428-76-7

Образование за антикорупция (методическо помагало)

© 2007 Българска асоциация по четене

ISBN 978-954-91310-2-4

- © Лидия Дачкова – подбор и съставителство, 2007
- © Габриела Миткова – подбор и съставителство, 2007
- © Александър Иванов – редакция, 2007
- © Българска асоциация по четене – превод, 2007

Съдържание

ПРЕДГОВОР.....	6
НАКРАТКО ЗА КОРУПЦИЯТА.....	8
Какво е корупция?.....	8
Форми на корупция.....	9
Аргументи за и против корупцията.....	10
Влияние върху икономиката.....	10
Влияние върху управлението на страната.....	10
Социални и политически последиствия.....	11
От какво се причинява корупция?.....	11
Антикорупционни стратегии.....	12
ФЕНОМЕНЪТ КОРУПЦИЯ.....	13
Въведение.....	13
Търсене на дефиниция за корупцията.....	14
Проблеми при дефинирането на корупцията.....	16
Корупционните перспективи – теоретичен анализ.....	17
Диагностика на корупцията.....	20
Индекс за възприемането на корупцията.....	20
Индекс на даващите подкупи.....	21
Корупцията във взаимодействията между фирмите и държавите в Европа и Централна Азия.....	21
Други проучвания.....	21
Карта на корупцията в Литва.....	22
По-изчерпателни проучвания на корупцията.....	22
Мнение за равнището на корупция.....	23
Практиката.....	23
Антикорупционен потенциал.....	24

Мнение за разпространението на корупцията.....	25
Причини за корупцията.....	25
Неофициално заплащане за услугите.....	25
Нагласи към корупцията.....	25
Източници на информация.....	27
Корупционна практика.....	28
Заклучения.....	33
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА АНТИКОРУПЦИОННО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ.....	36
ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ, ИЗПОЛЗВАНИ В ПОМАГАЛОТО „ОБРАЗОВАНИЕ ЗА АНТИКОРУПЦИЯ“.....	38
СЪДЪРЖАНИЕ НА АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ.....	42
Тесен и контекстуален подход.....	42
Ключови теми в антикорупционното образование.....	43
Пример за интегрирана програма.....	44
ДИДАКТИЧЕСКИ СЪВЕТИ ЗА АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ.....	47
Осигуряване на информация.....	47
Развитие на нагласите.....	47
Промяна на нагласата.....	49
Морал и обществени норми.....	49
Етапи в усвояването на моралното и конвенционалното мислене (Нучи, 2001).....	50
Развиване на конкретна антикорупционна програма.....	52
Примери на задачи, предлагани за ученици от горния курс.....	54
ПРИМЕРИ ЗА ПРИЛАГАНЕТО НА АНТИКОРУПЦИОННАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА ПРОГРАМА ПРИ РАЗЛИЧНИТЕ ПРЕДМЕТИ В УЧИЛИЩЕ.....	55
ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ, ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ.....	55
ЕТИКА, ПСИХОЛОГИЯ.....	75
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	96
КОРУПЦИОННИЯТ ФЕНОМЕН В ЛИТВА И ПО СВЕТА	96
ЕТИЧЕН КОДЕКС на учителите в Литва.....	100
ЕТИЧЕН КОДЕКС НА ЛИТОВСКИТЕ ЖУРНАЛИСТИ И ИЗДАТЕЛИ.....	107
ПРОФЕСИОНАЛЕН ЕТИЧЕН КОДЕКС И КОДЕКС НА ПОВЕДЕНИЕ НА ПОЛИТИЦИТЕ В РЕПУБЛИКА ЛИТВА.....	112
ЕТИЧЕН КОДЕКС НА СЛУЖИТЕЛИТЕ В ПРЕВИТЕЛСТВОТО НА САЩ.....	125

БЪЛГАРСКИ ИЗТОЧНИЦИ.....	126
Възможности за интегриране на антикорупционна проблематика при обучението по дисциплините от културно-образователна област „Обществени науки, гражданско образование и религии“.....	126
Учебна програма „Антикорупция“, СИП в IX–XII клас, септември, 2004 г.....	150
Стратегия за прозрачно управление и за превенция и противодействие на корупцията за периода 2006-2008.....	155
Закон за омбудсмана.....	167
Етичен кодекс на българските медии	172
РЕЧНИК НА ОСНОВНИТЕ ТЕРМИНИ.....	176
БИБЛИОГРАФИЯ И ИЗТОЧНИЦИ.....	179
ДОПЪЛВАЩ МАТЕРИАЛ.....	179
ЗАКОНОДАТЕЛСТВО.....	179
ВРЪЗКИ С ИНТЕРНЕТ.....	180
ИНФОРМАЦИЯ ЗА ПРОЕКТ	
„ЖЕРТВИ НА КОРУПЦИЯ? НЯМА НАЧИН!“.....	181
Кратко описание на проекта.....	181
Брошура за проекта, създадена от местните младежки екипи.....	184
Анкета Силистра (ученици и възрастни).....	185
СНИМКИ.....	201
Изложба в Разград (Градска художествена галерия „Илия Петров“.....)	201
Финална среща на младежките екипи в Русе.....	203
Среща на членове от екипа на международното помагало в София.....	204

ПРЕДГОВОР

Електронното издание *Образование за антикорупция. Методическо помагало* е построено на основата на *Anticorruption education at school. Methodological material for general and higher education at school*. Международното методическо помагало е създадено в резултат на международния проект „Образование за антикорупция“ („Education against corruption”) и е публикувано на английски и на руски език, в електронен и в книжен вариант през 2006. Партньори в рамките на проекта са организации членове на Международния консорциум RWCT от Азербайджан, Армения, България, Грузия, Киргизстан, Косово, Румъния, Русия и Украйна с координатор Modern Didactics Center (Литва). Помагалото се състои от две части: а) за преподаватели и работа в средните училища; б) за преподаватели и работа на университетско ниво. Включени са публикации на преподаватели от средното и висше образование от Литва, отразяващи литовския опит в сферата на антикорупционното образование. Материалите са разработени от преподавателите-практици и всички представени примери са използвани в пряката им работата с ученици и студенти. Предоставените теоретични материали подпомагат разбирането на обсъжданите въпроси и на използваните ключови понятия.

Преводът и създаването на българския вариант е също част от международния проект. Осъществява се от Българска асоциация по четене (БАЧ) – партньор в проекта. Изданието е ориентирано към преподавателите в средните училища и поради това включва основно първата част от текста на литовското издание и извадки от втората част. С оглед нуждите на българските преподаватели са добавени допълнителни източници, отразяващи спецификата на българската образователна система и на нашата социална среда. Същото се отнася и за списъка с електронни препратки в края на изданието. Включена е и информация за проекта на Българската асоциация по четене „Жертва на корупция? Няма начин!“, осъществен с любезната подкрепа на Програмата за малки проекти от Демократичната комисия, Посолството на САЩ в България.

Материалите в помагалото са предназначени за преподаватели, които биха желали да включат образованието против корупцията в рамките на преподаваните от тях предмети. В този смисъл сред най-подходящите предмети са *история, гражданско образование, философия, етика и право, психология, логика*. Антикорупционното образование може също така да бъде прилагано и в часовете по *литература и езици* и в *часовете на класа*. Помагалото предлага насоки и техники за интегрирането му без необходимост от допълнителни часове за преподаване и като се използват вече съществуващите програми, помагала и други методически инструменти.

От техническа гледна точка при оформлението на помагалото сме се постарали да използваме удобствата на електронната публикация за междутекстови препратки – както вътре в помагалото, така и към интернет. От друга страна, да се отпечата на хартия цялото помагало или част от него е

лесно. Обърнете внимание, че страниците могат добре да се печатат от двете страни на листа. Надяваме се, това да облекчи работата на преподавателя.

Помагалото, което е в основата на това издание, е издадено от Modern Didactic Centre благодарение на *UNDP, Литва* и *Специалната служба за разследвания на Република Литва*. Издаването на международното помагало на английски и руски език, както и адаптирането, преводът и издаването му на български език стана възможно благодарение на любезното съдействие на *Институт „Отворено общество“*, *Будапеща*, *Програма RE:FINE*.

Надяваме се, че учителите в България ще открият в това издание нови идеи и полезни примери, които биха могли да използват активно в своята практика, за да включат образование против корупцията в преподаваните от тях предмети.

Лидия Дачкова

НАКРАТКО ЗА КОРУПЦИЯТА

За корупция се говори много, но съвсем не всичко, което общественото мнение или медиите отнасят към темата корупция, всъщност може да се окаже така. От друга страна, корупцията не винаги се припознава като криминално деяние. Често съществуват повърхностни схващания за причините, за предпоставките, за последствията от корупцията и за начините за борба с нея. Затова, преди да започнем антикорупционното обучение, струва си да разясним какво е корупцията като феномен.

КАКВО Е КОРУПЦИЯ?

Някога думата корупция е означавала западане на обществото и морален упадък. Днес кратката ѝ дефиниция гласи: *злоупотреба с обществена или държавна власт с цел лично облагодетелстване*. Националната антикорупционна програма (НАКП) дефинира корупцията като „всяко поведение на държавен служител или лице с еквивалентен статус, което е несъвместимо с дадените правомощия или установените етични стандарти, или поощряването на подобно поведение с цел извличане на полза/изгода за себе си или за други лица, като по такъв начин се подриват частните или държавните интереси.“

Съществуват много определения за корупция, като те често се променят заедно с развитието на познанията ни за нея. Ето защо е по-лесно корупцията да бъде определена посредством характеристиките си, отколкото чрез дефиниция. При сравняване на различните схващания за корупция става ясно, че *действията, възприемани като корупция, имат най-общо следните компоненти:*

1. лице с власт да взема решения, които са от обществено значение;
2. законови актове, регламентиращи вземането на решение (закони, принципи, критерии, процедури);
3. лице или лица, търсещи изгодно за тях решение;
4. взаимно изгоден обмен между вземащия решение и лицето или лицата, търсещи въпросното решение;
5. нарушаване на нормативната уредба при вземане на решението; причинена на обществото вреда (Van Duynе, 2001: 74-76)

С други думи, корупция е купуване или продаване на решения в разрез със справедливостта.

Справедливостта може да е регламентирана в юридическа форма (тогава се нарушават писмени законови актове) или в моралните норми на обществото (тогава писмени законови актове може и да няма, но здравият разум определя деянието като безчестно).

Според разгледаните дотук характеристики корупционни са само решенията, „продадени“ от обществени служители и политици; затова често делят корупцията на обществена и политическа. Всъщност корупция може да има и в неправителствения сектор – тя също трябва да се смята за престъпление, когато нарушава обществените интереси.

ФОРМИ НА КОРУПЦИЯ

„Купените“ решения могат да засягат множество различни страни на обществения живот (доставки и услуги, разрешителни и визи, постъпване на работа и повишение, приемането на закони, отмяна на наказание, укриване на престъпление, заплата и други материални блага; дотации, държавни поръчки, разпространение на конфиденциална информация; данъчни облекчения и др.) и в замяна могат да се предлагат най-различни форми на възнаграждение; затова *съществуват много форми на корупция и е трудно да се класифицират*. Класификацията се затруднява и от факта, че в различни страни различни деяния се определят като корупционни (с изключение е, може би, на подкупа). Корупционни престъпления, включени в законодателството на различните страни, са:

1. вземането, изтръгването или даването на подкуп;
2. лошото управление или злоупотребата с държавно имущество;
3. незаконната употреба на конфиденциална държавна информация;
4. търговията с влияние и използването му за собствена изгода;
5. изборна измама и намеса в избори;
6. разпространение на невярна информация или осигуряването ѝ с цел подвеждане на разследването;
7. незаконно забогатяване;
8. затрудняване или намеса при изпълнение на държавни поръчки;
9. наказание на лица, които дават информация за нарушения при работата на обществени служители;
10. неизпълнение на служебни задължения;
11. причиняване на вреда на държавно учреждение. (Grosse, 2000).

В опита си да класифицира множеството различни корупционни възможности, Р. Van Duynе е предложил схема, структурирана върху обществените сектори (Van Duynе, 2001, 76). Схемата показва, че е възможно възникването на корупция във всичките три сектора (публичен, частен и политически), а също и помежду им:

	Публичен сектор	Частен сектор	Политически сектор
Публичен сектор	x	x	x
Частен сектор		x	x
Политически сектор			x

На база на тази класификация са възможни шест групи престъпления. Една и съща форма на престъпление (например, подкуп) може да се случи във всяка група.

АРГУМЕНТИ ЗА И ПРОТИВ КОРУПЦИЯТА

Първите системни проучвания на последствията от корупция са направени неотдавна. В миналото дори някои икономисти и политици твърдяха, че корупцията е полезна за обществото, защото:

- ускорява вземането на решения, „смазва поостарелите държавни механизми“ и, следователно, повишава икономическата ефективност;
- спестява време, а тъй като „времето е пари“, пестят се и пари;
- пренася принципите на конкуренцията на свободния пазар в сферата на държавните поръчки, като количеството на предлаганите подкупи по време на наддаването за държавната поръчка показва възможностите на компанията;
- компенсира малките заплати на държавните служители, следователно спестява от бюджетните фондове.

Един по-внимателен поглед върху нивото на корупция в различни страни и икономики обаче, показва негативната роля на корупцията в много сфери на обществения живот.

Влияние върху икономиката

- в корумпираните държави бизнесът трябва да отделя средства за подкупи; това намалява инвестициите и брутният вътрешен продукт (БВП);
- корупцията пречи на свободната конкуренция, като нанася най-големи щети на малките фирми;
- с намаляване на конкуренцията качеството на стоките и услугите се влошава;
- намаляват данъчните постъпления и нараства дялът на сивата икономика;
- там, където се насърчава корупцията, държавните служители получават малки заплати, но за спестяване на бюджетни средства обикновените граждани трябва да заплащат от собствения си джоб под формата на подкупи;
- намалява доверието на чуждестранните инвеститори към държавата, а оттук – и на инвестициите в икономиката.

Влияние върху управлението на страната

- намалява ефективността от държавното финансиране и от държавните поръчки;
- изкривяват се държавните приоритети и структурата на разходите – корумпираните държавни служители придвижват „напред“ проектите, които ги облагодетелстват най-много;
- корумпираното правителство е слабо и ограничено;
- егоизмът на държавните служители застрашава стратегическото мислене за нуждите на държавата, което води до липса на внимание върху икономическите и социални проблеми;
- влошава се качеството на обществените услуги.

Социални и политически последствия

- загубили доверие в корумпираните политици и държавните служители, гражданите губят и доверието си в държавата;
- намалява участието в обществените дейности, както и интересът към работата на демократичните структури;
- нараства социалното напрежение за сметка на намаляващата политическа стабилност.

ОТ КАКВО СЕ ПРИЧИНЯВА КОРУПЦИЯ?

Основната причина за възникването на корупцията е човешкият егоизъм. В този смисъл не можем да считаме корупцията за неадекватно или патологично поведение: всеки е склонен да полага грижи за себе си. Изкушението от корупционно поведение се увеличава с нарастване на потребителските настроения, когато преследването на собственото благополучие става по-важно от общественото добруване, за което може и съвсем да се забрави. В резултат политиците и държавните служители започват да използват служебното си положение, за да се облагодетелстват. Като гледат това, младите хора са привлечени от държавната служба като удобен и привлекателен начин на живот. Консуматорското общество се възмущава от корупционните скандали, но възмущението му е някак двусмислено: то се възмущава повече от това, че някой се е „наял“, отколкото от съществуването на самата корупция.

И все пак, въпреки че човешката природа е еднаква, обществата не са еднакво корумпирани. *Равнището на корупция може да е свързано с културата, мисленето и традициите на определеното общество.* Например, смята се, че корупцията по-лесно засяга протестантските общества, защото протестантската етика прави ясна разлика между обществените и индивидуални ценности. В общества, където корупцията е била почти узаконена, както например клиентелизмът като консолидираща сила в комунистическите системи, навиците в мисленето и в живота е по-сложно да се изменят. Корупцията лесно се появява и трудно се преодолява в страни с по-ниско обществено развитие и незряло гражданско съзнание.

Корупцията може да се поощрява и подпомага от цял *комплекс социални и икономически фактори*: слаба икономика, безработица, зле разпределен държавен бюджет, намеса на по-силни страни или корпорации. Държавните служители може да са разочаровани от ниски заплати, от повишение, което не е свързано с качеството на работа, от неясна цел на организацията и от установен клиентелизъм между управляващи и подчинени. Такива връзки се формират в резултат на ниска управленска култура, разтъкване при извършване на услугата с одобрението на ръководството, слаб контрол и отчетност и липса на ясни процедури за вземане на решения. Освен това, възможността за корупция се повишава с нарастване на броя на стоките или услугите, контролирани от служителите, и с монополизирането на разпространението им и забулването на процеса в тайна.

Друг фактор, определящ равнището на корупция, е *зрелостта на законодателната система*. Корупцията е благоприятствана от неясно, двусмислено и непрекъснато променящо се законодателство, ниско квалифицирани съдилища, липса на програми за защита на свидетели и свързаното с изброените по-горе фактори недоверие в изпълнението на законовите разпоредби. Ето защо равнището на корупция е по-ниско в страните със стари традиции в държавността, с установени закони и демократични устои.

АНТИКОРУПЦИОННИ СТРАТЕГИИ

Демократичните страни развиват все повече и повече политически и обществени инициативи за борба с корупцията. Именно с тази цел е създадена и международната организация „Transparency International“ (ТИ). Тя осъществява изследвания върху корупционния феномен на различни равнища в няколко държави, като развива и разпространява антикорупционните стандарти. Действията срещу корупцията се подкрепят и от Световната банка, Международния валутен фонд, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Европейския съюз и ООН. В Република Литва основната структура, координираща борбата с корупцията, е Специалната служба за разследване, създадена през 1997.

Намаляването на нивото на корупция не е нито лесен, нито бърз процес. Тъй като причините за феномена могат да се открият в различни преки и непреки фактори (в това число – неправилна икономическа политика, ниско равнище на общественото съзнание, слабо развито гражданско общество, липса на отчетност на държавните институции и в националните традиции), борбата с корупцията трябва да се основава на цялостен (холистичен) подход, обхващащ разнообразни мерки. Когато корупцията има системен характер в едно общество, наказанието на отделни служители остава само пример за „изкупителна жертва“ в очите на хората, които са наясно, че има мнозина други също толкова виновни лица, успели да избегнат отговорността.

Като имаме предвид причините, улесняващи съществуването и повишаването на корупцията в определена страна, можем да набележим разнообразни антикорупционни стратегии:

- приемане на ясни критерии и процедури за назначаване и повишения на държавните служители;
- установяване на ясни (прозрачни) и безпристрастни процедури за вземане на важни за страната и обществото решения, като целта е благоденствието на всички членове на обществото;
- разделяне на политическите от държавните постове; налагане на забрана на общински служители да представляват политически партии;
- забрана на държавни служители да се занимават с търговски дейности;
- изискване за прозрачност и законност на приходите и разходите на политическите партии;
- обществен контрол над доходите на политиците;
- регистриране на получаваните от политиците подаръци;
- развиване на система от правила за поведение на държавните служители и политиците в допълнение към законовата система;
- допълнение на законодателството с ясни определения за действията, които се окачествяват като корупция;
- одобрение на приетите от държавните служители решения и установяване на изискване особено важните решения да се вземат по взаимно съгласие;
- усъвършенстване на процедурите за обществени поръчки и приватизация на държавна собственост.

Антикорупционните мерки в Литва станаха част от Национална антикорупционна програма (НАКП). Образованието има ключова роля за изграждане на общественото и гражданското съзнание.

ФЕНОМЕНЪТ КОРУПЦИЯ

ЙОЛАНТА ПИЛИПОНТЕ

(Jolanta Piliponytė,
Transparency International,
Lithuanian chapter)

Въведение

Напоследък виждаме и почти неволно усещаме как корупцията, като някаква мъгла, покрива всеки кът в държавата и дори в собствения ни двор. Веднага изниква въпросът: това епидемия ли е, или някаква двойственост на постмодерното съществуване? Тук средствата за масова информация (и в частност – телевизията) играят основна роля. Почти всеки ден ние получаваме информация за прояви на корупция на различни равнища в държавния и в обществен живот. Това показва, че в настоящия момент темата за корупцията е особено значима. Изобилието от информация и личният опит кара литовското население и представителите на бизнеса да са единодушни, че корупцията е огромна пречка за държавата и за развитието на бизнеса. Парадоксалното е, че когато бъдат попитани дали са склонни да дадат подкуп, по-голямата част от населението и от бизнесмените казва „да“, без много да се замислят (Lietuvos korupcijos žemėlapis 2004:13). Следователно изниква въпросът за дефиниране и обяснение на този многопластов и двойствен феномен, както и на ролята, която играе той в гражданското общество.

Целта на тази статия е да изследва проблемите при дефинирането на корупцията, да определи перспективите за нейния теоретичен анализ, да обсъди диагнозата „корупция“ като един от най-ефикасните начини за контрол и за превенция, да разясни системната гледна точка на Джеръми Поуп за превенция на корупцията и ролята на гражданското общество. Първата част се занимава с различните аспекти при дефинирането на корупцията и с ролята на законодателството, обществените интереси и общественото мнение при нейното дефиниране. Втората част се фокусира върху анализ на проблемите, които изникват при опита за дефиниране на корупцията. Глава трета разглежда две теоретични перспективи. Първата се поддържа от Arnold Heidenheimer, един от най-влиятелните изследователи на корупцията, който проследява разнообразието от форми на корупция и прави сравнителен анализ на тези форми. Втората е гледната точка за представения и представителя, която обяснява какво се случва, когато представеният делегира права на представителя. Глава четвърта разглежда дигностицирането на корупцията, идентифицират се уязвимите точки в този феномен и следователно тя допринася за развитието на ефективни антикорупционни програми. В глава пета се обсъжда ролята на гражданското общество и се представя цялостната гледна точка на Поуп за превенцията на корупцията. Накрая има обобщение на обсъжданите въпроси.

Търсене на дефиниция за корупцията

Според норвежките учени, изследващи корупцията, феноменът е комплексен и трябва да се проучва интердисциплинарно (Andvig 2000: 9), като се прилагат различни теоретични модели, провеждат се изследвания и се анализират детайлно отделните случаи и корупционните скандали. В по-широк смисъл „авторите, изследващи корупцията и пишещи за нея“ могат да се разделят на три групи” (Heidenheimer, 2002: 6–7):

1. По-голямата част от учените използват дефиницията на корупцията, дадена в Оксфордския речник на английския език, която е свързана с *понятието за обществените/държавните задължения*.
2. Друга група учени е формулирала дефиниция на корупцията, основана на *понятието за нуждата, консумацията и размяната, които произхождат от икономическата теория*.
3. Третата група говори за корупцията, като използват *идеята за обществен интерес*.

Казано просто, корупцията е *неправилното поведение на държавните служители*. Неправителствената организация „*Transparency International*“ определя корупцията като „злоупотребата с поверената власт за лична полза“ (Pope, 2000: 1). Това е една от най-простите дефиниции.

Могат да се обособят следните форми на корупция: подкуп, непотизъм, фаворизация, клиентелизъм, незаконно лобирание, незаконно присвояване и повторно присвояване на държавни средства, нелегална приватизация, събиране на незаконни данъци, неплащане на данъци, купуване на гласове (при избори), нелегално финансиране на политически партии и др.

Както казахме по-горе, корупцията често се описва като неправилно или несъответстващо на правилата и на стандартите поведение на държавни служители. James Scott, професор по политически науки в университета Йеил, също споделя възгледа, че корупцията е отклонение от определени стандарти, и повдига следния въпрос: „*Какви критерии трябва да използваме, за да установим тези стандарти?*“ (Gardiner 2002: 29). Нека продължим като обсъдим законната, обществената страна и аспектите на общественото мнение.

Ролята на законодателството в дефинирането на корупцията

Когато отговаряме на въпроса на проф. Скот, трябва да се има предвид, че е естествено да се позоваваме на ясно заложените в законодателството критерии. Например, действие на държавен служител, което е забранено от закона, се счита за незаконно, т. е. корупционно. В противен случай то не е корупционно, независимо дали включва злоупотреба или нарушение на етични норми. Юристите обичат подобни формално ясни дефиниции. Очевидно е, че и държавните служители, и обикновените граждани трябва да са запознати с подобни изисквания или забрани.

Въпреки че законодателството на различни страни дефинира ясно корупцията, Джеймс Скот има притеснения по следните въпроси:

- Винаги ли всичко, което е законно, съвпада с етичните норми?
- Съществува опасност, поради различните законови рамки, едни и същи действия в различни страни да се възприемат по различен, определен за страната начин.
- Трудно е да се сравнява корупцията в страни с различен обхват на държавния сектор (например, на някои места по-голяма част от хората работят в държавния сектор, а в други страни повечето от тях работят в частния сектор).

Аспектът обществен/държавен интерес при дефинирането на корупцията

Нека да започнем с два примера, представени от John Gardiner, илюстриращи проблема за дефиницията, която дава закона за корупцията:

- В Нацистка Германия по време на Втората световна война законът е забранявал на евреите да емигрират. Ако при паспортна проверка се вземат 1000 марки от еврейско семейство и се одобри заминаването му, това може ли да се нарече „корупция“? Проверяващият е взел пари в замяна на незаконно решение, но може ли то да се възприема като корупция? Може ли да се оправдае действието на проверяващия? Повечето хора вероятно ще кажат, че стриктното прилагане на закона спрямо евреите е било зло и споменатото неспазване на закона, т. е. разрешението за емиграция, е било етичен акт.
- Описаната по-горе ситуация показва, че незаконните действия не са непременно корупционни, а вторият пример илюстрира обратната ситуация, т. е., че на законни действия могат да се гледа като на корупционни. През 1950–60 г., когато американските градове са в криза, Конгресът на САЩ развива Програма за възстановяване на градовете, според която държавните агенции приемат владението на земята в нерегулираните зони за незаконно, разрушават сградите и продават земята. Според тази програма по-голямата част от земята в нерегулираните зони е била „възстановена“. В повечето случаи тя е принадлежала на бедни хора или на хора от цветнокожите малцинства. По тези места били построени нови луксозни къщи и сгради на държавни институции. Разбира се, държавните служители са следвали всички необходими процедури. Били ли са тези законни действия корупционни? Според Скот Програмата за възстановяване на градовете е облагодетелствала хората от средната и висшата класа. Дали наистина тази програма е помогнала за разрешаването на икономическите проблеми в градовете? Очевидно е, че бедните са обеднели повече, а богатите са станали още по-богати. Може да се каже, че Програмата за възстановяване на градовете е внедрила корупцията в американския политически живот (Gardiner 2002:31). От друга страна, не е добре да се използва терминът корупция винаги когато се говори за политически процеси, предоставящи нееднакви възможности или ползи. Първият пример не подлежи на такова широко тълкуване, докато вторият предоставя сблъсък на различни гледни точки към „корупционни практики“.

Така изниква въпросът: *Какво можем да кажем за дефиницията на корупцията въз основа на тези примери?* Казано просто, става ли въпрос за действие, при което:

- се нанася вреда на обществените интереси, въпреки че е законосъобразно?
- има полза за обществото, което не е корумпирано, въпреки че не е законосъобразно?

И двата примера (последствия от два официални държавни документа) могат да се разгледат и от две различни страни – на *индивидуално равнище* (семейства, които се опитват да емигрират; живущи, чиито къщи са били разрушени) и на по-широко *обществено равнище*. За да обобщим, „последствията от корупцията за обществените интереси може да бъдат разглеждани отделно от различните индивидуални аспекти“ (Gardiner 2002: 32).

Анализът на корупционния феномен не може да се отдели от контекста на политическия процес. Добре е да се мисли, че всичко зависи от законодателство, но си заслужава да се запази и една по-критична гледна точка, че корупцията, като всяка *друга незаконна практика отслабва и дори обезсмисля законодателството*.

Ако приемем, че законодателите са способни да създадат лоши закони, които като държавна практика последователно игнорират интересите на определена социална група или пренебрегват общественото мнение, трябва да приемем, че корупционните практики са неизбежни. „Това ни

позволява да свържем *аспекта на общественият интерес с дефиницията за корупцията*“ (Gardiner 2002:32). Но такова свързване също не винаги е достатъчно ясно и рядко се свързва само с един възможен отговор. Тук вече могат да бъдат поставени важни въпроси, когато се изследват конкретни случаи, ситуации или решения.

Ролята на общественото мнение при дефиниране на корупцията

Ако има очевидна разлика между дефиницията на корупцията, съдържаща се в законодателството, и разбиранията на хората, възможно е държавните служители да бъдат по-склонни да се съобразяват с ценностите, възприети от широката общественост, отколкото да следват закона. Освен това, според Гардинер, ефективните антикорупционни действия са невъзможни или трудни за изпълнение, ако съществува съществена разлика между обществената оценка за корупцията и законната ѝ дефиниция.

Прокурорите и следователите знаят, че гражданите, обезпокоени от корупцията, са по-склонни:

- да съобщават за престъпления;
- да сътрудничат по време на разследвания;
- да гласуват за честни политици и срещу мошениците;
- да спазват закона и да не предлагат подкупи.

„Поради тези причини общественото мнение относно корупцията е особено важно, когато става въпрос за ефективни антикорупционни действия на съдебно-изпълнителната власт“ (Gardiner 2002:33).

Проблеми при дефинирането на корупцията

Независимо колко упорито мислим, очевидно е, че когато дефинираме корупцията, ние неизбежно се изправяме пред трудности. Теоретиците определят следните ключови проблеми:

- съществува разлика в начините, по които местните държавни законодателства дефинират корупцията, нейното влияние и начинът, по който се възприема от обществеността;
- значителни несъответствия има и в начините, по които в различни страни се определя обхватът на горепосочените проблеми (Gardiner 2002: 25).

По-нататък статията представя някои мисли относно различните дефиниции на корупцията. Едно класическо определение дава професорът от Харвард Joseph Nye, който казва, че корупцията е „поведение, което се отклонява от официалните задължения на обществената функция поради частни, семейни, групови, лични причини и което носи изгоди или желан статут“. Някои от частите на дефиницията са особено важни. По-голямата част от нас ще се съгласят, че дефиницията *подчертава елемента на държавата*. Корупцията е възможна, само когато държавен служител изпълнява *държавната си функция*. Какво става с личните причини, за които споменава Nye? Авторът подчертава злоупотребата поради материалните или служебни ползи. Тази дефиниция говори за прибраните в джоба на държавния служител пари или в джоба на техните роднини, но игнорира случаите на злоупотреба, когато *държавен служител търси изгода за политическа партия, етническа група или подобни, към които принадлежи държавния служител*. Друг недостатък на тази дефиниция е, че Nye казва, че корупцията е „поведение, отклоняващо се от обичайното публично задължение и нарушаващо правилата“ (Gardiner 2002:26). Разбира се, то определя различни интерпретации на разпространението на корупцията в различните страни. В

някои държави няма формални правила, регулиращи поведението на държавните служители. В други държави считат, че политиците и държавните служители могат да смесват служебните си задължения с личните интереси. Означава ли това, че определени действия в някои страни съвпадат с границите на дефиницията на корупцията, дадена от Нye, а в други не? Това е въпросът, зададен от проф. Gardiner.

Друга важна категория е *злоупотребата със служебна власт на държавните служители*. Тя вероятно е невъзможно да бъде дефинирана точно. Ken Gibbons, канадски политолог, е разграничил следните действия, които могат да се възприемат като „*злоупотреба с власт*“:

- държавен служител назначава свой роднина на държавна служба вместо по-високо квалифициран кандидат (непотизъм);
- политическа партия, спечелила изборите, уволнява всички служители, които са подкрепяли опозиционната партия (протекционизъм);
- представители на законодателството управляват определени ресурси и гласуват за прокарването на закон за данъчни облекчения за компании, управляващи подобни ресурси (законодателен конфликт на интереси);
- представители на изпълнителната власт използват информацията, която притежават, за да консултират частни клиенти (бюрократичен конфликт на интереси) (Gibbons, 1989:778).

Списъкът на Gibbons може да се увеличи с:

- сключване на споразумения с правителството, облагодетелстващи приятели и политически поддръжници;
- публични лъжи и лъжи пред медиите;
- различни форми на финансиране на политическите кампании.

За да завършим с категорията за злоупотреба с власт, трябва да се изясни, че особено значеща е двойствеността в нейното дефиниране. Някои форми на злоупотреба от този тип са забранени в определени страни. Ако това е вярно и ако бъде удовлетворена втората част от дефиницията на Нye (т. е., политик извлече лични ползи), те могат да се считат за други форми на корупция. Дори в страни, където тези форми на злоупотреба се считат за законни, действията и поведението на държавните служители се считат поне за неетични и хората показват несъгласието си с тях.

Това се теоретичните съмнения, засягащи дефиницията на корупцията. Ще можем да говорим за тях и дълго да ги обсъждаме, особено сравнявайки ги на международно равнище.

Ще продължим, дискутирайки възможния теоретичен анализ на корупцията. Виждането на Arnold Heidenheimer е свързано с макроаналитичното ниво, а моделът на представителство – с теорията на микроаналитично ниво.

Корупционните перспективи – теоретичен анализ

Системен възглед: Arnold Heidenheimer

Възгледът, поддържан от Arnold Heidenheimer, изследовател на корупцията, е един от най-влиятелните. Той се отнася до моментите, когато се изследват различни видове корупция или се прави сравнителен анализ.

Основата на понятието за корупцията, използвана в работата на Arnold Heidenheimer е *държавната служба*. Освен това той използва проучванията на общественото мнение, които му помагат да обясни определени типове корупционно поведение.

Heidenheimer изследва разпространението на корупцията в различни общества и прави прогнози за това кой тип корупция ще се прояви най-очевидно в определено общество. Според типове връзки в политическите обвързвания, авторът разделя обществата в четири групи:

- традиционно семейно общество (например, общността на Монтегран, описана в трудовете на E. Banfield);
- традиционно общество на закрилници и закриляни (собственици и клиенти) (сицилианските и гръцки общности, които са изследвани от антрополозите Boissevian & Campbell);
- съвременно общество на супервайзъри и подчинени (големите американски градове през първата половина на миналия век);
- общество на гражданската култура (средно големите американски и английски градове и техните предградия). (Heidenheimer 2002:143).

Този модел показва разпространението на определено политическо поведение сред държавните служители и обикновените граждани, което западният елит определя като корупция. То също ни помага да оценим как (по-строго или по-толерантно) се отнася определено общество или неговия елит към поведение, което официално може да се определи като корупция. Heidenheimer идентифицира следните три типа корупция:

- дребна;
- рутинна;
- застрашителна (Heidenheimer 2002:150-152).

Разделението се базира на критерии като честота и скала на разпространението на корупция; то също така показва ефекта на разпространението ѝ в обществото и дали корупционното поведение е често срещано в различни системи на политически контакти и отношения.

Имайки предвид как елитът и широката общественост оценяват определени действия в различни политически системи, Heidenheimer е разделил корупцията в три категории:

- черна;
- сива;
- бяла (Heidenheimer 2002:152).

Черната корупция са действията, които и елитът, и по-голямата част от обществото оценяват като корупция. Междинното понятие *сива корупция* включва случаи, когато няма ясно мнение дали такива действия са наказуеми, или не са. Определени групи, обикновено елитът, смятат дадено поведение за незаконно и търсят неговата наказуемост, докато други социални групи го оценяват по друг начин. Мнението на мнозинството е просто неопределено. Според Heidenheimer в случаите на сива корупция, елитът обикновено показва своето недоволство, а широката общественост остава безразлична. *Бялата корупция*, според проф. Heidenheimer, е феномен, при който и елитът, и мнозинството от обществото толерират определено корупционно поведение и действията, насочени срещу тях, не винаги получават активна подкрепа от двете групи.

Като комбинира тези видове общества и видовете корупция, Heidenheimer твърди, че в съвременното гражданско общество случаите на застрашителна корупция са редки или просто нетипични и трябва да бъдат отнесени към *черната корупция*. В останалите три вида общества ситуацията е почти обратната: *рутинната корупция* се случва инцидентно (освен в случаите, когато се набират гласове) и се оценява като *черна корупция*. Случаите с даване на подаръци и непотизъм, ако сделките са колективни (например, финансиране на политическа партия), се отнасят към *сивата корупция*. *Дребната корупция* е по-често срещана и се отнася към *сивата*.

Един шведски учен – Andersson, изтъква, че когато се прилага моделът за анализ на корупцията на Heidenheimer, трябва да се има предвид, че по-голямата част от корупционните характе-

ристики се отнасят за Южна Европа, Америка и Великобритания. Това означава, че издиганата от Heidenheimer хипотеза трябва да бъде верифицирана и да се разшири приложимостта ѝ. Преди няколко години Heidenheimer отбеляза влиянието на глобалните промени. Той каза, че с глобализацията възприемането на корупцията става по-разпокъсано и неопределено. Това означава, че моделът, описващ черната, сивата и бялата корупция, губи своята обяснителна сила по отношение на корупционното поведение.

За да обобщим, трябва да повторим, че възгледът на Heidenheimer е еднакво подходящ както за сравнителните проучвания, така и за изследване на отделни случаи. Едно от основните преимущества на тази теорията е, че авторът не се ограничава само с юридическото определение за корупцията, а изгражда *широко разбиране за този феномен*. Това дава възможност да се изследват различните видове корупция. Недостатък на този възглед е, че класификацията е сравнително остаряла и не взема предвид достатъчно пълно контекста и действащите лица. Понататък ще разгледаме друга гледна точка, където съществената част са действащите лица и информацията.

Микроравнище: моделът представени-представители

Ядрото на този модел лежи в един от клоновете на теорията за смените (exchange theory): в теорията за рационалния избор (rational choice theory), която принадлежи на теориите за максималния избор. Имайки отношение към икономическите перспективи, теорията за рационалния избор анализира стратегическите дейности на индивида, чрез които той търси благополучие или задоволяване на материалните нужди. Фокусът е поставен върху конкретна за индивида ситуация (например, за даващия подкуп), при която той претегля всички аргументи „за“ и „против“.

Основната цел на този модел е да анализира връзките между служители и работодатели в частния сектор. Разбира се, очевидно е, че може да се прилага и в държавния сектор. Нагласите на представените и на представителите са използвани в проучване на корупционния феномен, направено от американския учен Rose-Ackerman, икономистите Klitgaard и Jain и др.

Поддържаните от представените и представителите гледни точки принадлежат на теорията за микроравнището, която обяснява какво се случва, когато *представените делегират властта си на представителите*. Представителите обикновено притежават информацията или капацитета, които липсват на представените. При избора на този модел, трябва да се помни, че интересите на представителите и представените не е задължително да съвпадат. „Проблемът с представителството възниква, когато интересите или приоритетите на представените и представителите се различават, а също и когато представителят може да се сдобие с по-пълна или по-добра информация от представения” (Andersson 2002:38). В известни случаи, представеният, преди или след като е делегирал правата си, търси защита.

В съвременната демокрация политическата система се описва по отношение на делегиране на права на всички нива във властта. Ето защо основното предимство на тази теория е *възможността да се анализира веригата от права*.

Тя също така ни позволява да изследваме причините за появата на силните и слабите елементи в структурата на властта. Докато изследваме процеса на делегиране на права, изникват няколко интересни въпроса:

- Знаят ли всъщност представените дали представителят изпълнява задълженията си?
- Представителите запознати ли са със задълженията си?

Тези въпроси ни карат да се замислим как представителите трябва да се отчитат пред представените и в каква степен трябва да бъдат контролирани от представените, за да им имат те доверие. В този случай определящият фактор е *достъпът до информация*. Обикновено хората, делегиращи права, притежават по-малко информация от хората, на които са предоставени правата.

Въпреки че е обект на критика (Lambsdorff 2001:19), теорията за представените и представителите става все по-популярна при изследването на корупцията. Според Andersson въпросите, определящи избора на индивидите, в сравнение с институционалните фактори, трябва да се отдели, тъй като те могат да подкрепят или да обяснят предвижданата цел. Корупцията не се постига в резултат на определен индивидуален избор, лежащ извън границите на контекста. Точно обратното, в процеса на вземане на решения е важен *социалният контекст*. В проучванията на корупцията, мнозинството от моделите „представени/представители“ имат своите предшественици в икономическите модели. Първата точка от анализа е асиметрията на информацията, правилото за възнаграждане във взаимните отношения, решенията и изборите от различни типове цени: оценъчна, обвързваща цена и загубите.

По-голямата част от моделите „представени/представители“ се прилагат в държавната администрация. Докато е изследвал опасните зони на корупцията в Швеция, Andersson е приложил модела, за да анализира веригата от делегиране на права и да определи слабостите на държавната администрация. Той казва, че докато е разглеждал цялостната структура на веригата от делегираня, отделно от потенциалното облагодетелстване и цената на специфично действащо лице, теорията за представените и представителите е помогнала да се разберат по-добре опасните зони на корупция и да се добавят начини на изследване на корупционния феномен, ориентирани към процеса и качеството, вместо към количеството (Andersson 2002:42).

Диагностика на корупцията

Един от най-ефективните механизми за контрол и превенция на корупцията е *диагностиката на корупцията*, която помага да се определят най-податливите на корупция области и така допринася за развитието на ефективни антикорупционни програми. Нека обсъдим най-обещаващите проучвания на корупцията, направени в света и в Литва.

На международно равнище

Индекс за възприемането на корупцията

Един от ключовите методи, прилагани в по света в диагностиката на корупцията, е *Индексът за възприемането на корупцията (CPI)*. От 1995 той се използва всяка година от международната неправителствена организация Transparency International (TI). CPI е съставен индекс, основан на проучвания сред представителите на бизнеса и други експерти. Това е „изследване на изследванията“, групиращо страните според обхвата на корупцията в тях. Според прилагания индекс Литва не успя да се присъедини към „най-чистите“ страни с резултат над 5. През 2003 Литва беше оценена с 4,7 от 10, нареждайки се на 41 място от 133 държави, участвали в проучването; през 2004 беше оценена с 4,6, нареждайки се на 44 място от 146 държави.

Индекс на даващите подкупи

Друго проучване на ТІ е *индексът на даващите подкупи (BPI)*, което е проведено за първи път през 1999. Индексът дава информация за:

- склонността на мултинационалните корпорации към корупция;
- най-засегнати от корупция бизнес сектори;
- информираността на длъжностните лица от големите презокеански корпорации относно Конвенцията срещу подкупите на ОЕСД и доколко се съобразяват с нея;
- възприемането на нечестни бизнес практики, използвани от фирмите, за да получат договори.

BPI отразява нагласите на бизнес лидерите. През 2002 проучването е проведено в следните 15 страни: Аржентина, Бразилия, Колумбия, Унгария, Индия, Индонезия, Мексико, Мароко, Нигерия, Филипините, Полша, Русия, Южна Африка, Южна Корея и Тайланд.

Тези страни са включени в търговските и инвестиционни проекти на интернационални фирми. Литва не беше част от проучването на BPI.

Корупцията във взаимодействията между фирмите и държавите в Европа и Централна Азия

Друг добре познат метод за диагностика на корупцията е представен в доклада на Световната банка от 2000 г. *Антикорупцията в преход: принос към политическия дебат*. Докладът разглежда техниките за анализ на корупцията и включва данни за корупцията на страните в преход. Вторият доклад *Антикорупцията в преход 2: Корупцията във взаимодействията между фирмите и държавите в Европа и Централна Азия 1999–2000* беше представен през 2004 г. Той описва корупционните тенденции през периода и търси обяснение за промените, които се наблюдават.

Първият доклад беше разработен, като са използвани данни от проучване на действията на бизнесмени и компании по отношение на корупцията, направено през 1999, както и на база на интервюта на повече от 4000 собственици и управители на компании от 24 страни в преход (включително и Турция). Втората фаза от проучването се проведе през 2002, интервюирани бяха 6500 собственика на компании и управители от 26 страни в преход (включително и Турция).

Проучваната група страни са групирани според скалата за *административната корупция* (която се измерва според честотата на даваните подкупи) и преобладаващите в тях *държавни измами*. Последният тип корупция, който оказва влияние върху „правилата на играта“ в държавата, се оценява по вредата, която нанася на фирмите.

В страните от Източна и Централна Европа, а също и в Армения, този тип корупция е сравнително нисък. В Литва, както и в Чехия и Естония, индексът на административната корупция е 2.2, а на *държавни измами* 0.32 (*Антикорупцията в преход 2, 2004*).

Други проучвания

В допълнение към горепосочените проучвания си заслужава да споменем *Глобалния барометър за корупцията на ТІ от 2003*, включващ 47 страни, както и проучването, проведено в края на 2003 г. от световния икономически форум, в който са били интервюирани лидери на 102 стра-

ни. На 9 декември 2004 беше публикуван нов *Глобален барометър за корупцията*, изпълнен съвместно от Transparency International и Gallup International.

Всички тези и подобните на тях проучвания играят еднакво важна роля в определянето на разпространението на корупцията на международно, регионално и национално равнище. Тъй като се изследват основни характеристики, тези проучвания не показват специфичните за различните страни проблеми. Като вземаме предвид това, ние ще продължим да се фокусираме върху диагностичните изследвания на корупцията, направени в Литва, и изводите от тях.

Национално равнище Карта на корупцията в Литва

През 2001–2002 литовският клон на Transparency International започна първото диагностично проучване на корупцията в Литва, наречено *Карта на корупцията*. Социологическият мониторинг имаше две целеви групи: жителите на Литва и представителите на бизнеса. Целта на проучването беше на основата на национално социално изследване да се проведе институционален и географски мониторинг за разпространението на корупцията и определянето на най-податливите на корупция зони и на най-корумпираните литовски *институции*. През ноември 2004 беше представена обновена *Карта на корупцията в Литва*.

Изследванията проучваха следното:

- нагласата на изследваните спрямо корупцията, ролята и равнището ѝ в обществото;
- личния опит с корупцията;
- източниците на информация за корупцията;
- нагласа към антикорупционните мерки.

Стана ясно, че спецификата на обхвата на корупцията (и най-вече на най-разпространената ѝ форма – подкупа) в Литва не може да бъде определен единствено посредством мониторинг на институциите. „И двете групи – и гражданите, и представителите на бизнеса в Литва – заплащат неофициално за извършването на определени услуги, и то на представителите на определени институции. Такива услуги могат да се осигурят от представителите на различни институции, а изследваните лица не са склонни да посочват определена институция, на която са платили подкуп.“ (Korupcijos apraĩškos 2004: 6).

По-изчерпателни проучвания на корупцията

През 2002, беше проведено *Проучване на корупцията в дълбочина*, за да се определят механизмите за корупция, влияещи върху обществения живот и бизнеса. Резултатите показва важността на изследванията и допълват *Картата на корупцията в Литва*. През 2004 беше проведено друго проучване, *Проявления на корупцията на национално равнище в избрани общини и в местната власт*. То беше иницирано от литовския клон на Transparency International. Целта на проучването беше да определи нивото и средствата, чрез които се правят неофициални плащания за важни социални услуги.

Местно равнище

С цел да се установи нагласата на гражданите към корупцията, равнището и ролята на корупцията в обществото, а също така личния досег с корупционните практики (подкупи) литовският клон на Transparency International разработи специална методология, оценяваща обхвата на корупцията в местните власти и ефективността на антикорупционните мерки. Това беше направено в средата на 2005 г.

Резултати

Ще направим преглед на резултатите от тези скорошни проучвания на корупцията в Литва.

Карта на корупцията в Литва 2004

През март 2004 г. беше осъществено социално проучване, в което бяха интервюирани анонимно 1015 литовски жители и 1047 представители на бизнеса. Представителните проучвания на литовските жители и на ръководителите на компании бяха изпълнени от английско-литовската компания за проучване на общественото мнение *Baltijos tyrimai*. Резултатите от проучването бяха сравнени с разкритията от аналогични проучвания от 2001 и 2002 (Карти на корупцията в Литва от 2001 г. и 2002 г.). Анализът на данните и последвалите ги отчети бяха направени от експерта от литовския клон на Transparency International – Aleksandras Dobryninas. Проучването откри няколко ключови точки.

Мнение за равнището на корупция

- В сравнение с данните от 2001 и 2002 г., през 2004 г. имаше повече управители на фирми, които вярваха, че корупцията не представлява основната пречка пред бизнеса и че равнището ѝ е останало същото или е намаляло през последните пет години в Литва.
- През 2004 г. имаше по-малко хора, които оценяваха като „много корумпирани“ институциите (правителството, Сейма, съдилищата и неправителствените организации). Въпреки това много от запитаните смятаха, че Президентската администрация и средствата за масова информация са „много корумпирани“.
- Гражданите на Литва и представителите на бизнеса продължават да мислят, че даването на подкуп помага за решаването на проблеми и 2/3 от анкетираните бяха готови да дадат подкуп. В сравнение с 2002 г. през 2004 г. има много повече управители на фирми, които мислят, че подкупът не помага за решаването на проблемите и отказват да го дадат.
- През 2004 г. се наблюдава нарастване на ролята на телевизията като основен източник на информация за корупцията.

Практиката

- Представителите на бизнеса дават най-често подкупи на следните институции:
 - пътната полиция;
 - митниците;

- държавните данъчни инспектори;
- градските и местните власти;
- центровете за инспекция на превозните средства (това е според опита на ръководителите на компании).
- Гражданите дават подкупи предимно на следните организации:
 - амбулатории;
 - местни и национални болници;
 - пътна полиция;
 - центровете за инспекция на превозните средства.

В сравнение с 2002 г. в проучванията от 2004 г. изследваните лица заявиха значително по-малък брой *случаи на подкуп*.

- Искането на подкуп, инициативност, ефективност.

От ръководителите на фирми са искани (и те са давали) подкупи преди всичко на служителите на пътната полиция. Подкупите се определят като „най-улесняващо средство“ в работата на митниците. На гражданите най-често е искан (и те са давали) подкуп в държавните болници. Подкупите се оказват „най-ефективни“ в центровете за инспекция на превозните средства.

Антикорупционен потенциал

- И двете групи – и гражданите, и представителите на бизнеса – мислят, че *по-голямата отговорност лежи върху вземащия подкуп*;
- По-голямата част от управителите на фирми и гражданите не са давали подкуп през последните години по следните причини:
 - успели са да решат проблемите си без подкуп;
 - не е бил искан подкуп.

Едва 9% от управителите на фирми и 3% от гражданите споменават за отказ от даване на подкуп. Други 18% от управителите на фирми и 12% от гражданите на страната казват, че даването на подкуп е против принципите им.

- И двете групи – и гражданите, и представителите на бизнеса – са повече за превантивните, отколкото за наказателните антикорупционни мерки.

Проучването *Проявления на корупцията на национално равнище в избрани общини и в местната власт*

Това проучване беше осъществено през март 2004 г. от Центъра за изследване на общественото мнение *Vilmorus*. То включваше 3026 жители на Литва на възраст от 18 години нагоре от 18 града и 56 села. Запитаните отговаряха в дома си. Статистическата грешка от проучването не надхвърли 1,8% при надеждност 95%. Анализът на данните и последвалите ги отчети бяха направени от г-н Dobryninas. Проучването откри няколко ключови аспекта.

Мнение за разпространението на корупцията

В сравнение с резултатите на проучването от 2002 г. броят на тези, които свидетелстваха за разпространението на корупцията в Литва, намаля. Въпреки това почти 2/3 от анкетираните все още бяха песимисти за равнището на корупцията. Според литовските жители корупцията се шири във всички сфери на държавната администрация, като подрива доверието към държавата, както у гражданите, така и у чужденците.

Причини за корупцията

Литовците смятат, че корупцията е причинена от:

- липсата на отговорност и отчетност на държавните служители;
- липса на морална отговорност на държавните служители;
- слаба законова рамка.

Неофициално заплащане за услугите

Неофициалното заплащане е най-разпространено в здравните заведения, в пътната полиция и в организациите, чиито дейности са свързани с възстановяване на собствеността.

Най-много подкупи се дават на чиновниците от средно равнище; най-разпространената форма на неофициално плащане е в брой; инициаторите на плащането са самите хора, които обикновено действат по собствено си мнение или по чужд съвет.

Резултатите от проучванията показват, че *литовците вероятно ще са склонни да плащат и в бъдеще*, ако се наложи да разрешават подобни проблеми.

В обобщение ще кажем, че *корупцията остава явна*. Очевидно, повечето от гражданите и представителите на бизнеса биха дали подкуп, „ако се наложи“.

Учените показват, че гражданите, които са нетърпими към корупцията, са по-склонни да докладват за корупционни явления и да помагат в разследването им. Електоратът, който не одобрява корупцията, предпочита да гласува за честни политици, отколкото за корумпирани. Ценностната система на гражданите и представата им за корупцията определят поведение им: да подкупват или да действат в съответствие със законите. Все повече *засилването на гражданското общество* изпъква като ключов фактор при контрола и превенцията на корупцията. Ето защо още веднъж трябва да потърсим антикорупционния потенциал в Литва и да помислим как да повишим нетърпимостта към корупцията у литовските граждани.

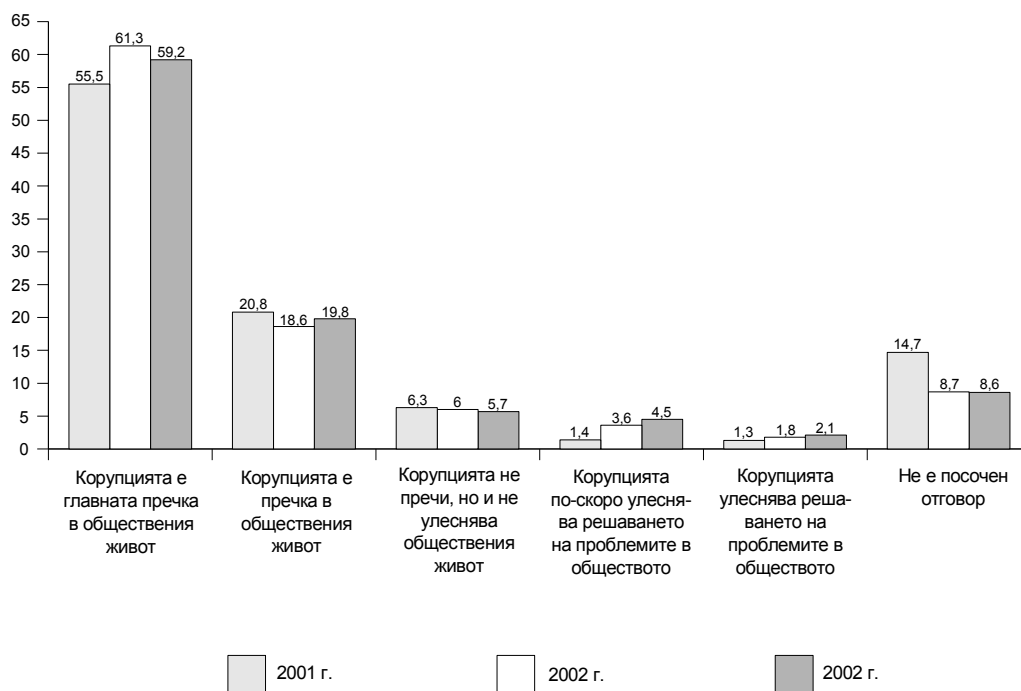
Участие на гражданското общество

Антикорупционният потенциал днес

Нагласи към корупцията

По време на изследването *Карта на корупцията в Литва* през 2004 г., на жителите на страната беше задаван въпросът кои от изброените нагласи отговарят на тяхното мнение. Очевидно

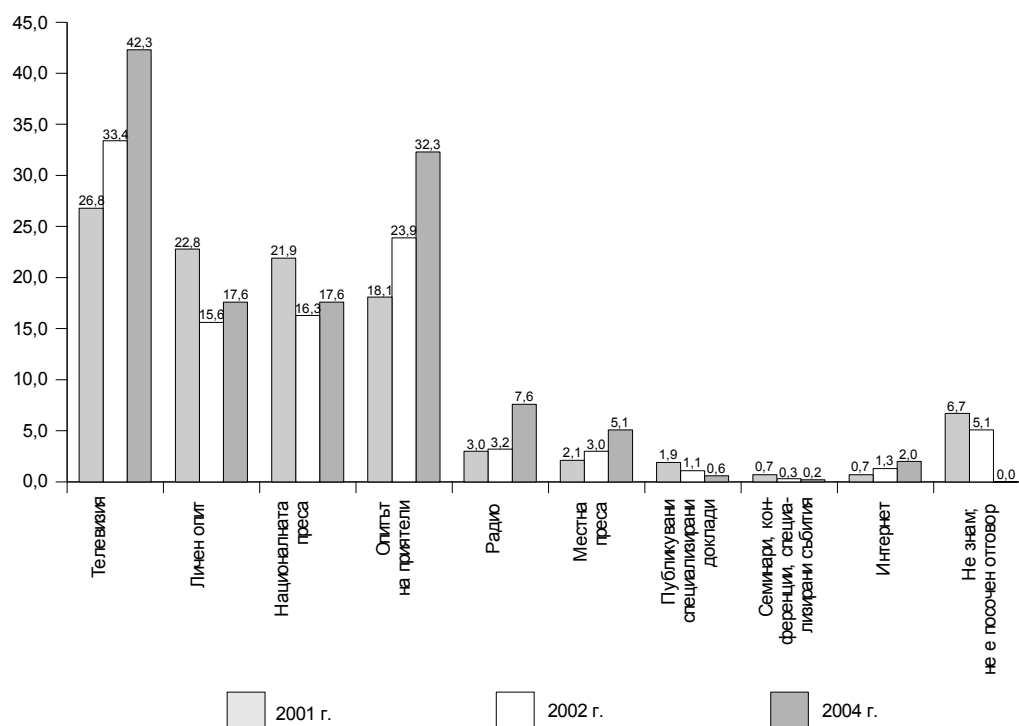
беше, че по-голяма част от запитаните смятаха корупцията, ако не за главна, то поне за сериозна пречка в живота на обществото (вж. Фиг. 1).

Фиг. 1. Нагласата на жителите на страната към корупцията (2001–2004, в проценти).

Източници на информация

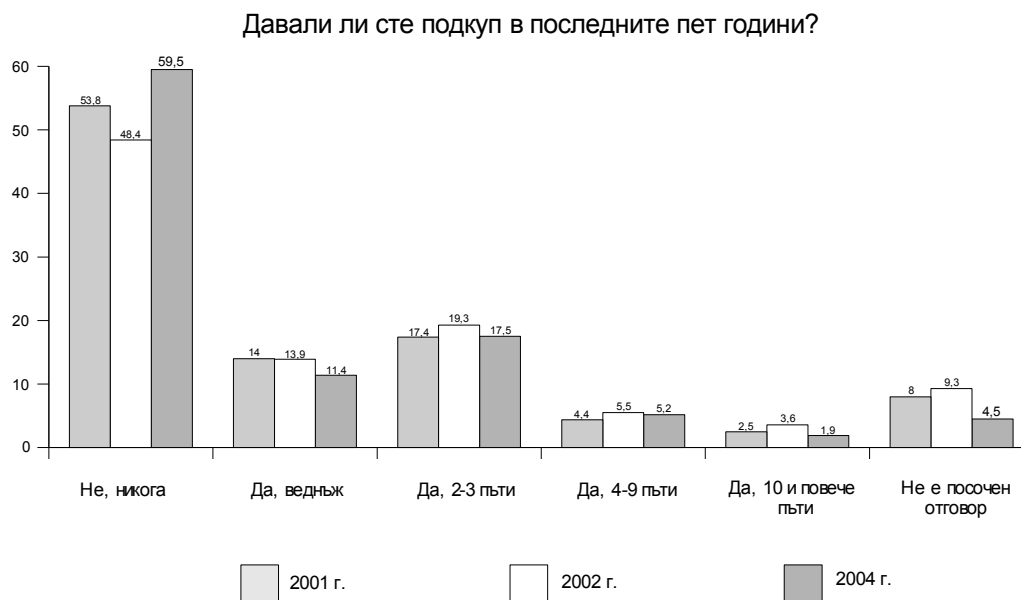
Картата на корупцията в Литва ни позволява да видим обществените гледни точки и нагласата към корупцията, както и какъв е опитът на обществото с корупционните практики. Най-често хората правят преценките си за фактите според това, което прочитат, чуват или виждат в средствата за масова информация. При това средствата за масова информация имат склонност да омаловажават или да преувеличават социалните проблеми, включително и корупцията. Кои са основните източници на информацията относно корупцията за литовците е показано на *Фиг. 2*. Очевидният лидер е телевизията, следвана от споделения опит на приятели и познати. Литовските граждани са загубили вярата си в националната преса и в информацията, изнасяна от нея относно корупцията.

Фиг. 2. Източници на информацията относно корупцията (2001–2004, в проценти).

Корупционна практика

Както беше споменато, средствата за масова информация имат склонност да омаловажават или да преувеличават социалните проблеми. Поради тази причина възгледите на гражданите, формирани от телевизията, не отразяват непременно действителността. В това отношение по-съществени са реално съществуващите корупционни практики. Литовците бяха запитани дали са давали подкуп през последните пет години (вж. Фиг. 3).

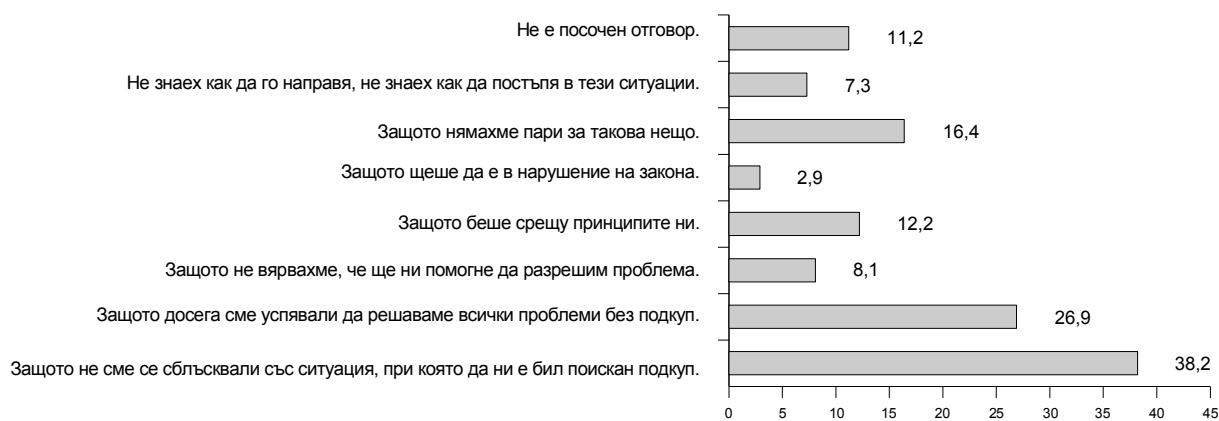
Фиг. 3. Разпределение на отговорите, дадени от гражданите на Литва на въпроса дали са давали подкупи през последните пет години (за 2001–2004 г., в проценти).

Резултатите от проучванията показаха, че 36% от литовците са давали подкуп през последните пет години. Трябва също така да имаме предвид, че едни и същи хора веднъж са искали подкуп, а друг път са предлагали, за да решат проблема си по най-бързия, макар и незаконен начин. Броят на гражданите, които казват, че не са давали подкуп, се е увеличил, а броят на неотговорилите е намалял.

Освен това, гражданите, които са отказали да дадат подкуп, бяха помолени да посочат причината (вж. Фиг. 4).

Повечето от хората заявиха, че никога не са се сблъскали със ситуация, в която им е бил искан подкуп. Само една трета от жителите са успели да разрешат проблемите си, без да дават подкуп. Обаче моралните принципи бяха споменати от едва 12% от литовското население. Други цифри изглеждат дори по-смуцаващи: само 3% от хората изтъкват като причина нарушаването на закона.

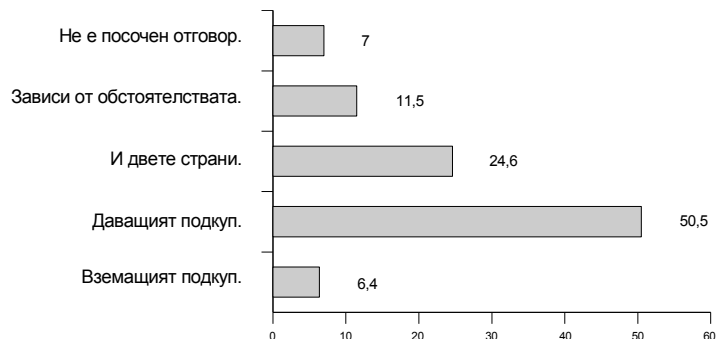
Защо не дадохте подкуп?

Фиг. 4. Разпределение на отговорите, дадени от гражданите на Литва на въпроса защо са отказали да дадат подкуп (2004 г., в проценти).

Както е известно, законът търси отговорността и от двете страни – и от вземащите, и от даващите подкуп. Само една четвърт от запитаните виждат равенство между двете деяния. Половината от отговорилите са сигурни, че отговорността на получаващия подкуп е по-голяма (вж. *Фиг. 5.* по-долу). Може би това е причината, поради която броят на хората, склонни да дават подкупи, не е намалял от години (вж. *Фиг. 6.* по-долу).

Кой носи по-голяма отговорност в случай на подкуп?

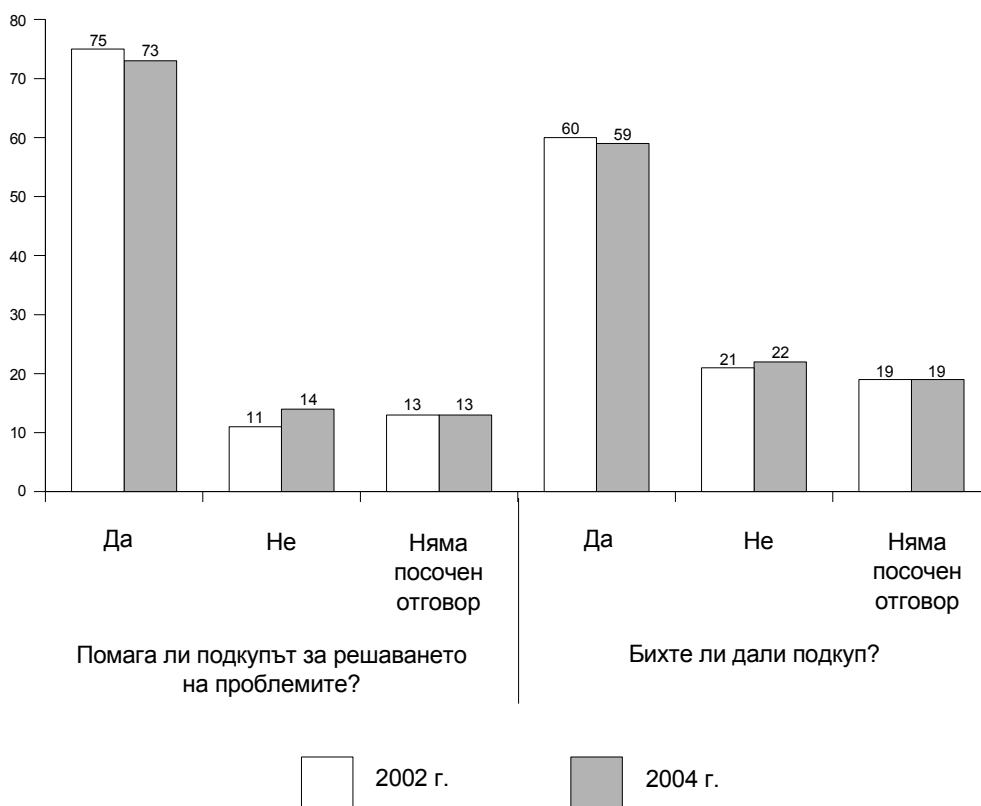

Фиг. 5. Разпределение на отговорите, дадени от гражданите на Литва на въпроса за по-голямото значение на отговорността в случай на подкуп (2004 г., в проценти).

Излиза, че всеки шести литовски гражданин е готов да даде подкуп, „ако се наложи“. Хората продължават да мислят, че подкупът помага да се разрешат проблемите. *Антикорупционният потенциал*, т. е. хората, които не биха дали подкуп поради уважение към законите или по морални съображения, е около 15%. Това е реалността, видяна през очите на загрижените граждани. Какво можем да заключим? От една страна, са резултатите от проучванията на общественото мнение. Литовските жители нямат доверие в законодателната власт, в политическите партии, не вярват особено в изпълнителната и съдебната власт и другите видове власт, т. е. в тези опори на

държавата, които би трябвало да служат на обществените интереси, да гарантират обществената сигурност и благополучие. Естествено изниква въпросът: Какво да направим?

Нагласата на гражданите на Литва към корупцията

Фиг. 6. Разпределение на отговорите, дадени от гражданите на Литва на въпроса за нагласата им в случай на даване на подкуп (2004 г., в проценти).

Роля на гражданските организации

Превенцията и контролът на корупцията включват групи от гражданското общество, които стават все по-ефективни. Един такъв пример е неправителствената организация *Transparency International (TI)* (*Прозрачност без граници*), основана в Берлин през 1993. TI са разработили кодекс на поведение, основан на извършената работа от Международната търговска камара и ООН. Правителството на Еквадор и TI приложиха кодекса върху държавните служители и частните компании, които изпълняват държавни поръчки (Klitgaard 2000:13). Компаниите поеха ангажимент да не дават подкупи, а държавните служители – че няма да ги искат или приемат. Компаниите са заинтересувани от партньори, съблюдаващи този принцип. Така фирмите, които се подписаха под етичния кодекс, са заинтересувани да следят работата на други фирми и, ако е необходимо, да сигнализират за нарушения.

Това показва, че международните организации като ТІ и други (Световната банка, Организацията за икономическо развитие и взаимопомощ и ООН), чиято работа е да стимулират нетърпимостта към корупцията и да извършват антикорупционни дейности, могат да предложат различни пътища за превенция на корупцията. Една от най-добрите практики днес е *засилването на гражданското общество*.

Изследователите на корупцията показват, че успехът на различните реформи и ефективността на антикорупционните програми зависи от това, в каква степен е силно и зряло гражданското общество, в каква степен то не се страхува от промените. Контролът върху корупцията не би бил ефективен, ако цялата отговорност за лечението на тази обществена болест бъде оставена в ръцете на държавните или на други официални органи и ако гражданското общество се въздържа от активно участие в този процес.

Един от първите идеолози на ТІ, Роре, казва, че гражданското общество притежава и силите, и компетенцията да привлича внимание върху проблемите на обществото, включително и върху корупцията. Защото истинската роля на гражданското общество е да *утвърждава и защитава собствените си ценности и да не оставя тази основна функция в ръцете на държавната власт*. (Роре, 2000: 133–135).

Оценката на обикновените граждани е, че корупцията създава неудобства, увеличава чувството на несигурност и омаловажава обществените ценности. Ето защо е особено важно всички граждани, които не са безразлични, да покажат заедно, открито и ясно своята нетърпимост към корупцията. Какви конкретни действия могат да се предприемат?

Ето някои примери на превенция на корупцията от Хонг Конг:

1. Формирана е независима *Комисия на загрижените граждани*, в която да споделят идеите си, притесненията си и предложенията си.
2. Привличане на *уважавани и познати в обществото* хора в контрола върху корупцията. Тези хора се стимулират да бъдат активни; посочват се за съветници или за независими оценители по въпросите на корупцията.

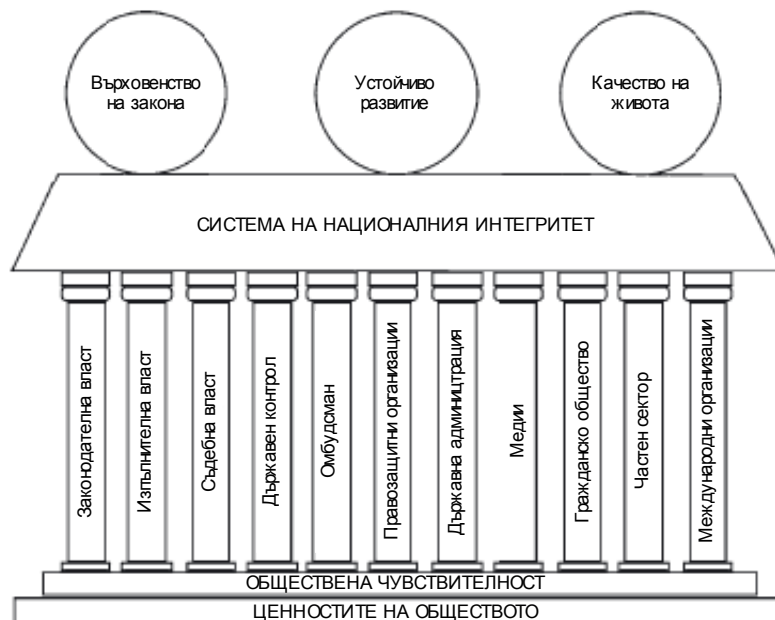
Еднакво важно е да:

- се подчертае значението и обществената полза на *заявяващите*, които изпълняват своите задължения като граждани и съобщават за случаи на корупция;
- се повиши чувствителността към прозрачността на процедурите като обществена ценност.

В понятието *Система за национален интегритет*, въведено от Роре, се казва, че социалните ценности и обществената чувствителност са в основата на системата за превенция на корупцията.

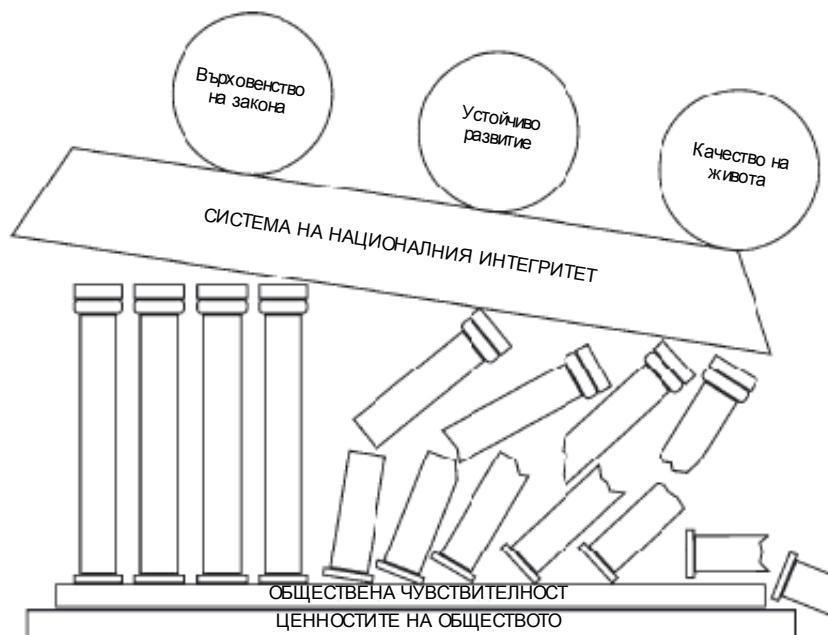
Холистичен подход към превенцията на корупцията

Представяйки понятието *Система за национален интегритет*, Jeremy Rore, идейният баща на ТІ, също така е представил и холистичния си възглед към корупционния феномен. Той е ориентиран към превенцията, вместо към наказанието. Докато описва системата, „авторът определя единадесет елемента“ (Роре, 2000: 35) (вж. *Фиг. 7*. по-долу): законодателен, изпълнителен, правораздавателен, държавен контрол, омбудсман, органи за защита правата на човека, държавната институция, медии, гражданско общество, частен сектор, международни органи.

Фиг. 7. Система за национален интегритет.

Както може да се види от тази фигура, наподобяваща гръцки храм, има три кръга: „върховенство на закона“, „устойчиво развитие“ и „качество на живота“. Храмът е построен на основите на „ценностите на обществото“ и „обществената чувствителност“. Ако обществената чувствителност е висока и ценностите са силни, те двете ще поддържат „колоните“, които стъпват върху тях. И обратно, ако обществото е апатично или ако ценностите липсват, основите ще са крехки и „колоните“ ще са кухи и неефективни. Поре отбелязва, че макар „колоните“ да са независими, те могат да бъдат с различна якост. Ако една от тях отслабне, върху останалите ляга допълнителна тежест. Ако отслабнат няколко „колони“, сградата ще се срути, кръговете „върховенство на закона“, „устойчивото развитие“ и „качеството на живота“ ще се претъркулят и ще се разбият. (вж. Фиг. 8).

Фиг. 7. Система за национален интегритет.

Някои може и да смятат, че „колониите“ са различни за различните общества: едни от тях са по-силни, други са по-слаби. Но помежду им винаги трябва да има равновесие. Например: „В Сингапур недостатъчната свобода на словото се компенсира от напредничавите и активни анти-корупционни организации“ (Роре, 2000: 36).

Авторът изтъква, че системата за национален интегритет се гради не само върху институционалните „колони“, но и върху същностните правила и практики. Тези правила и практики формират „наръчниците“ на различните институции. Отсъствието на тези правила и практики е ясен показател за слабостта. Те не са строго разграничени за всяка отделна колона. Например, държавният контрол трябва и да се отчита пред обществото, медиите трябва да осигуряват и достъп до информация, законодателството трябва да гарантира и честните избори, омбудсманът решава спорове, но осъществява и обратната връзка с институциите, органите за борба с корупцията или други агенции за защита на човешките права се занимават с прилагането на закона и т. н.

Според Роре институционалните „колони“ заедно с правилата и практиките формират системата за национален интегритет. Този системен подход насочва към нова форма на диагностика и разкрива нов потенциал за „лекуване“ на обществото. Понятието „система за национален интегритет“ предлага, вместо да се гледат отделните институции (например, правораздателните) и прилаганите от тях мерки (например, криминалното преследване), да се създадат независими от институциите програми и реформи. Роре ни насочва към следното:

- взаимовръзка между елементите на системата;
- взаимозависимост между елементите и
- комбинирана ефективност.

Заклучения

Накрая е важно отново да повторим, че съвременните изследователи на корупцията обръщат специално внимание на два типа контрол и превенция на корупцията:

- диагностика на корупцията;
- засилване на гражданското общество, окуражавайки го да заяви и защити най-важните си ценности.

Поставя се акцент върху системния подход към контрола и превенцията на корупцията, видян като комбинирана ефективност на холистичния подход, на взаимовръзките и взаимозависимостите. Корупционният феномен вече не се анализира и не се обяснява като юридически термин, а в един по-широк политически, социален, икономически и културен контекст. Заслужава си също да се повтори, че:

- има множество дефиниции на корупцията;
- докато се определя корупцията, очертават се множество нейни аспекти – държавната администрация, обществените интереси, нуждите, размяната и т. н.
- появява се трудност тогава, когато юридическата дефиниция на корупцията не съвпада с разбирането на обществото за нея, тъй като законовата основа е различна за различни страни и т. н.;
- в теоретичен план съществуват възможности за микро- и макроанализ, позволяващи да се изследват различните видове корупция или да се прави сравнителен анализ (системен

подход), както и да се обяснят последствията от делегирането на права (нагласите на представените и предствителите) и т. н.

Теоретичните и емпиричните прозрения, изложени в тази статия, дават нов поглед към корупцията като многолик феномен и придвижват напред теоретичните и емпирическите изследвания върху корупцията, разглеждайки я във времето и в пространството, без да забравят нейните вечно променящи се и сложни форми.

Библиография

1. Andersson S., *Corruption in Sweden, Exploring Danger Zones and Change*, Umea University, Department of Political Science, 2002.
2. Andvig J. Ch., Fjeldstad O. H., *Research on Corruption, A Policy Oriented Survey*. Ch. Michelsen Institute & Norwegian Institute of International Affairs, 2000.
3. *Anticorruption in Transition 2. Corruption in Enterprise-State interactions in Europe and Central Asia 1999-2002*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2004.
4. *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*. Washington D.C., The World Bank, 2004.
5. Dobryninas, A., *Virtuali nusikaltimu tikrovė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
6. Gardiner, J. A., "Defining corruption", in A. Heidenheimer, M. Johnston (ed.), *Political Corruption. Concepts & Contexts*. Third edition. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002.
7. Gibbons K., "Variations in Attitudes towards Corruption in Canada", in A. Heidenheimer M. Johnston (ed.), *Political Corruption. Concepts & Contexts*. Third edition. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002.
8. *Global Corruption Report 2004. Special Focus: Political Corruption*". Transparency International, London: Transaction Publishers, 2002.
9. Heidenheimer A., Johnston, "Terms, Concepts and Definitions" in A. Heidenheimer, M. Johnston (ed.), *Political Corruption. Concepts & Contexts*. Third edition. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002.
10. Heidenheimer A., Johnston, "Perspectives on the Perception of Corruption" in A. Heidenheimer, M. Johnston (ed.), *Political Corruption. Concepts & Contexts*. Third edition. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002.
11. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Parnis H. L., *Corrupt Cities. A Practical guide to Cure and Prevention*. California: Institute for Contemporary Studies, 2000.
12. Korupcijos apraiskos sallies mastu atrinktose apskrityse ir jose esanciose savaviladybese. Parengė A. Dobryninas. Vilnius: Transparency International, Lietuvos skyrius, 2004.
13. Lambsdorff J. G., *How Corruption in Government affects Public Welfare. A Review of Theories*. Gottingen: Center for Globalization and Europeanization of the economy, 2001.
14. *Lietuvos korupcijos zemelapis 2004*. Parengė A. Dobryninas. Vilnius: Transparency International, Lietuvos skyrius, 2004.
15. Nye J. S., "Corruption and political Development: A Cost Benefit Analysis" in A. Heidenheimer, M. Johnston (ed.), *Political Corruption: A Handbook*. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1989.
16. Pope J., TI Source Book. *Confronting Corruption: The Elements of National Integrity System*. Transparency International, 2000.
- 17.

18. Porta D., Vannucci A., *Corrupt Exchanges, Actors, Resources, and Mechanisms of Political Corruption*. New York: Aldine de Gruyter, 1999.
19. Scott J., *Comparative Political Corruption*. Englewood Cliffs:Prentice-Hall, 1972.
20. www.transparency.org

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА АНТИКОРУПЦИОННО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ

Образованието за антикорупция в училище би могло да бъде както формално, така и неформално. На формално равнище, елементите на образованието за антикорупция биха могли да се включат в програмата на общото образование. На неформално равнище, могат да се увеличат извънкласните дейности: обществени кампании, конференции за ученици и други събития.

Тъй като ключовата цел на образованието за антикорупция е да оформи гражданското съзнание, най-благоприятната среда за подобно нещо са предметите със социална насоченост, включително: гражданско образование, история, политически науки и етика. Връзката с тези предмети е очевидна, защото проблемът за корупцията се дискутира в термините на правото, политиката, историята и икономиката.

Винаги, когато се направи предложение да бъдат включени нови области в общообразователната програма, появява се опасението, че вече има твърде много учебен материал, а времето за покриването му е твърде ограничено. Предложението за включване на образование за антикорупция не прави изключение. Това безпокойство може да се разсее, като се осъзнае, че съществуват много начини за интегриране на нова предметна област. Един от начините да се справите с това, е ясно да се формулират и да се заявят проблемите на антикорупционното образование, като се създаде отделен модул от няколко урока. Друг начин за включване на темата е тя да се дискутира като част от други теми, да се включи като илюстрация или допълнителна информация по даден казус. По-нататък ще представим и двата примера: с обособен модул или с интегриране на проблематиката. Важното е, обучението за антикорупция да не се преподава отделно от другите дисциплини.

Интегрирането на антикорупционното образование в общообразователния курс обаче е невъзможно, без то да бъде поставено в определен контекст. Например, изключително трудно е да се разбере проблемът корупция, без предварително да се обсъди целта на държавните учреждения, етичните и законови изисквания към държавните служители. Ако тези теми не се обсъждат по време на уроците по гражданско образование или политически науки, може да се окаже трудно образованието против корупцията да се интегрира като цяло. От друга страна, антикорупционното образование не се свежда само до преподаване, не по-малко важно е осигуряването на информация. Основните понятия и ценности могат също така да се преподават, докато се обсъждат други теми.

Специфичен проблем в антикорупционното образование е как то да не се превърне в информационен курс за корупционно поведение. Както във много други случаи, когато училището се стре-

ми да преподава норми в противовес на „удобното“ жизнено поведение, антикорупционното образование изисква от учителите мъдрост, психологическа проникателност и методически умения.

Целта на антикорупционното образование е да изгради ценности и да развие необходимия потенциал за формиране на гражданска позиция срещу корупцията.

Задачи на антикорупционното образование:

1. Представяне на корупцията: същност, причини и последствия.
2. Развиване на нетърпимост към корупцията.
3. Възможностите за борба с корупцията.
4. Всеки може да даде своя принос към образователните задачи, включени в стандартите и в общообразователния план, например:
 - ценности (уважение към демократичните ценности; интерес към всичко, което се случва; честност; отговорност за действията и поведението си; постоянно самоусъвършенстване също както и подобряване на социалната и културната компетентност и др.)
 - разширяване на възможностите (да общува, да търси, да развива и предава информация; да мисли критично и да разрешава проблеми; да планира рационално и да организира дадени дейности; да управлява времето си, финансите си и другите видове ресурси; да действа творчески, инициативно, съзнателно и самостоятелно, да поема отговорност за действията си; да общува и да сътрудничи, да разрешава несъгласия и конфликти по конструктивен начин; да участва в социалния живот в училище, в местната общност и в обществото като цяло, при необходимост да поема лидерската роля и др.)

Крайната цел е да се оформи личност, осъзнаваща заплахите, които представлява корупцията за общественото благоденствие и за сигурността в страната, непримирима към проявите на корупция, способна да ги превъзмогне.

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ, ИЗПОЛЗВАНИ В ПОМАГАЛОТО „ОБРАЗОВАНИЕ ЗА АНТИКОРУПЦИЯ“

Антикорупционни стандарти – набор от етични и правни норми, спомагащи за намаляване на корупционните практики.

Вземане на подкуп (член 225 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000) – държавен служител или лице с еквивалентен статус, който пряко или косвено, за свой собствен интерес или за интереса на други лица приема, обещава или сключва споразумение да приема подкуп при изпълнение или неизпълнение на пълномощията, определени от закона. *(Това е най-простата форма на проявлението на феномена).*

Отговорността за вземането на подкуп носят не само физическите лица, но и юридическите (юридическото лице подлежи на парични глоби, ограничения за дейност и длъжност и др.) (член 20 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000).

Даването на подкуп (член 227 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000) – всяко лице, което директно или индиректно предлага, обещава да даде или е дало подкуп на държавен служител или лице с еквивалентен статус в замяна на извършване на законни или незаконни действия или пропуски при изпълнението на дадените му правомощия или при посредничество за постигането на същите резултати.

Лицето се освобождава от криминална отговорност, ако от него е искан подкуп, провокирано е да даде подкуп и е предложило или дало подкуп и веднага е съобщило за това на правоохранителните органи; или ако е предложило или дало подкуп със знанието на правоохранителните органи.

Отговорност носят и двете страни – даващият подкуп и взиманият подкуп.

Държавен служител – лице, което работи на държавна служба, политик, държавен служител в публичната администрация съобразно със Закона за държавния служител, както и останалите лица, които работят в държавната или общинската власт, в съдебно-изпълнителната власт, в държавния контрол и в надзорните органи или в институции, еквивалентни на тях, и изпълняват функциите на представители на държавата или притежават административна власт, а така също и кандидатстващите за споменатите длъжности (член 230 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000).

Лицата, притежаващи съответните власти в чуждестранните държавни институции, в международни обществени организации или в международните съдебни органи,

както и кандидатстващите за тези длъжности *се приравняват към държавните служители*.

Освен това лица, които работят в държавна, неправителствена или частна институция или са ангажирани в профсъюзна дейност и притежават съответната власт на държавни служители с изключение на лицата, които изпълняват икономически или технически функции, също се приравняват към държавните служители.

Държавно длъжностно лице – лице, което, работейки в държавни или общински органи на власти, в съдебно-изпълнителната власт, в органите за държавен контрол или в институции, еквивалентни на тях, изпълнява функциите на представител на държавната власт или притежава административна пълномощия (член 290 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000).

Държавни длъжностни лица са: Президентът на Републиката, членовете на Правителството и Парламента, Министър-председателят, Управителят на Националната банка, националният омбудсман, министрите, областните управители, кметовете, общинските представители, съдиите, нотариусите, прокурорите, следователите, полицаите, служителите във министерството на националната отбрана, на вътрешните работи, на митнически отдел в рамките на министерството на финансите, председателите на общински и парламентарни комисии, завеждащите инспекторати, заместниците им, инспектори и др.

Държавните длъжностни лица са държавни служители по закон. Това означава, че освен Закона за държавния служител те трябва да спазват устава на съответния орган. Например, служител от Специалната служба за разследвания (ССР) трябва също да се придържа към устава на ССР. Същото се отнася и за останалите правоохранителни органи, които имат собствен устав.

Клиентелизъм – система от връзки, основани на взаимни облагодетелстващи обвързвания и връзки между покровител и друго лице или лица (клиенти).

Корупционните престъпления – вземането на подкупи, получаването на подкупи чрез посредничество, предлагането на подкуп, други престъпления, извършвани в публичния сектор или при осигуряването на обществени услуги с цел лично облагодетелстване или облагодетелстване на други, включително превишаването на официалните правомощия, злоупотребата по служба, подправянето на документи или измерителни средства, мошеничество, незаконно присвояване на средства или разхищението им, разкриване на държавна или търговска тайна, предоставяне на неверни данни за доходи, облаги или имущество, намеса в действията на държавен служител или лице от публичната администрация или други криминални деяния, чиято цел е получаване, изтръгване или даване на подкуп или опит да се укрие актът на даване или вземане на подкуп.

Корупция – директното или индиректно търсене, искане или приемане на материални или други облаги (подарък, услуга, обещание или привилегия) от държавен служител или лице с еквивалентен статус за себе си или за друго лице, за да бъде изпълнена или да не бъде изпълнена определена служебна функция; а също така действие или бездействие на държавен служител или лице с еквивалентен статус, съпроводено от стремеж за получаване на материални или други облаги за себе си или за друго лице или с приемането на подобна облага; също така пряко или косвено предложение за или получаване на материална или друга облага (подарък, услуга, обещание или при-

вилегия) на държавен служител или лице с еквивалентен статус за себе си или за друго лице с цел изпълнение или неизпълнение на служебни функции, а също така и посредническа дейност при извършване на описаните в тази част на закона действия. (Закон на Република Литва за Специалната служба за разследване, 2000).

Лица, работещи на държавна служба – политици, държавни служители в държавната администрация, съобразно със Закона за държавния служител, други лица, които, работейки в държавните органи на властта, в съдебно-изпълнителната власт, в държавния контрол или в надзорните институции, или в институции еквивалентни на тях, изпълняват функциите на представители на държавата или притежават административна власт, а така също и лицата, които работят в публичния сектор, получаващ финансиране от държавния или общински бюджет, и притежават административна власт. (Закон на Република Литва за опазване на обществените и частните интереси в държавната администрация, 1997).

Лобирание – процес, при който се разменя информация и мнението на група, организация или част от нея се предава на държавни служители (избрани или назначени) с цел да повлияе благоприятно за групата или организацията при вземането на решение.

Неизпълнение на служебни задължения (член 229 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000) – държавен служител или лице с еквивалентен статус, който поради небрежност не изпълнява служебните си задължения или ги изпълнява неправилно и тези действия причиняват значителна вреда на държавата, на юридическо или физическо лице.

За извършването на тези престъпления се предвижда:

- забрана да се извършва определена работа или да се заема определена длъжност;
- лишаване от свобода до 3 години (ако е в особено голям размер – от 2 до 8 години).

Непотизъм – назначаване на роднини, приятели и близки познати, като се заобикалят обявените конкурси, при което се нарушава управленският принцип да се назначава най-подходящото лице за дадена длъжност. Така се създава система от задължени колеги и подчинени, която се използва при вземане на решения.

(Забележка от преводача: В българската литература това понятие често се представя като шуробаджанщина).

Превенция на корупцията – установяването и елиминирането на причините и условията за корупция чрез развиването и прилагането на система от подходящи мерки, а така също и възпирането на лица да извършват корупционни престъпления.

Престъпление по служба (член 228 от Криминалния кодекс на Република Литва, 2000) – държавен служител или лице с еквивалентен статус, което злоупотребява с дадените му правомощия или ги превишава, ако тези деяния причиняват значителна щета на държава, на международна публична организация, на юридическо или физическо лице.

Публичните интереси – обществените очаквания, че лицата на държавна служба, ще вземат безпристрастни и справедливи решения. (Закон на Република Литва за опазване на обществените и частните интереси в държавната администрация, 1997).

Частните интереси – всяка икономическа или неикономическа заинтересованост на кандидат за държавна служба или на изпълняващ държавна служба (или на близки роднини и членове на семейството), която оказва влияние при вземане на решения в изпълнение

на служебните му задължения. (Закон на Република Литва за опазване на обществените и частните интереси в държавната администрация, 1997).

СЪДЪРЖАНИЕ НА АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ

ТЕСЕН И КОНТЕКСТУАЛЕН ПОДХОД

Антикорупционното образование в училище може да се проведе в поне две форми. При първата се включват допълнения в учебната програма или се въвеждат факултативни дейности, пряко свързани с темата за корупцията. Тази форма е лесна за организиране и не отнема много време, но изглежда като „кръпка“ в програмата или като еднократна акция. Другата форма е да се анализират основните ценности и понятия, свързани с корупцията, и да се внесат някои допълнения в предметите, които вече се преподават, като се подчертаят аспектите, на които досега не е обръщано достатъчно внимание.

Първата форма на антикорупционното образование не само се организира лесно, но и се контролира с лекота: само трябва да се уверите, че във всички училища и във всички класове са осъществени антикорупционните дейности. Втората форма разчита на метода на социалното учене и трябва да продължи поне няколко години. Ако изберете нея, трябва да се уверите, че учителите, преподаващи социалните дисциплини, са наясно с целите на антикорупционното образование, със съдържанието му и с възможностите му.

Разбира се, има и трети начин: да се включат учениците в обществени антикорупционни движения и просветни кампании, но подобен подход само отчасти може да се контролира от училището, поради което разнообразните му форми няма да бъдат разглеждани тук.

Тази публикация се основава на два възможни начина, по които да се подходи към антикорупционното образование: тясно интегриран и широко интегриран. Целта на тясно интегрираната програма е само да представи корупцията на учениците. Докато в широко интегрираната програма се посочва набор от теми, към които може да се включи антикорупционното образование. Освен това, даваме пример за вече въведена интегрирана програма – таблицата на с. 44–46 показва темите, които вече са включени в учебниците по различни предмети и с които може да се свържат и темите, отнасящи се до корупцията.

КЛЮЧОВИ ТЕМИ В АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Понятието корупция. Разнообразие от дефиниции; критерият, по който е направено разделението между корупцията и другите видове престъпления; предмет на корупционните престъпления и разновидностите им.

Последствията от корупцията. Икономически, социални, политически и морални последствия от корупцията; преки и косвени щети; жертви на корупционни престъпления.

Произход на корупцията. Разпространението на корупцията в различните исторически периоди, в различни общества и режими; психологически, културни, социални, икономически и политически причини за корупция; възможности за развитие на корупция в демократичните организации (дейност на политическите партии, избори, парламент, правителство, съдилища и местна власт); публични и частни интереси.

Възможности за борба с корупцията. Ролята на гражданското общество (самоанализ, нетърпимост към корупцията, чувствителност към проблема); ролята на средствата за масова информация (публичност); укрепване на юридическата база: законодателство, етични кодекси и правила; начини за премахване на причините и предпоставките за корупция, предвидени в различни стратегии и програми.

Проблеми при борбата с корупцията. Равнището на корупция в Литва (резултати от изследвания); ролята на резултатите от изследванията и на скандалите в медиите при формирането на общественото отношение към държавата; „големи“ и „малки“, наказуеми и ненаказуеми корупционни престъпления; трудности при разкриването на корупционни престъпления; борбата с корупцията – непрекъснатата борба.

Интегрирана програма за антикорупционно образование

Личност и поведение

- самооценка: кой съм аз и какъв искам да стана;
- личностни ценности и принципи;
- разбиране за смисъла и целта на живота;
- външни влияния: примери, авторитети, социални роли, ситуация
- критерий за различаване на добро и зло, правилно и неправилно поведение;
- решения и избор, причини и следствия;
- отговорност.

Норми за регулиране на поведението

- понятие за морални норми, етични принципи за добро и зло;
- морал и обществен договор (конвенция);
- навици, обичаи и традиции като социални норми;
- връзки между морал и законодателство;
- проблемът за усъвършенстване на законодателството;
- връзка между социално регулираните норми и личната свобода.

Справедливост

- справедливостта като честност;
- човешките права, равенството и безпристрастността;
- социалната справедливост (равен достъп);
- справедливостта като върховенство на закона.

Вина и престъпление

- щетата и вредата като морални причини за вина;
- престъплението като нарушение на закона;
- причините за престъплението;
- наказание и други санкции;
- закони, определящи наказанието (Криминалният кодекс и др.);
- възстановяване на справедливостта.

Гражданско общество и държавата

- принципи на демокрацията: участие, делегиране и представителство;
- трите власти;
- държавната служба: задължения и пълномощия;
- контрол над властите: отчетност, задължение да се осигурява информация;
- средствата за масова информация като четвърта власт.

Планиране на професионалния път

- какво мога и какво искам;
- критерии за избора на професия;
- критерии за избора на работно място;
- критерии и процедури за назначаване на работа.

ПРИМЕР ЗА ИНТЕГРИРАНА ПРОГРАМА

	ТЕМИ	ПСИХОЛОГИЯ	ЕТИКА	ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ	ИСТОРИЯ	ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ
ЛИЧНОСТ И ПОВЕДЕНИЕ	Собствени характеристики	Теория за характеристиките на личността (11. клас)	Кой си ти? (5. клас) Сумата и цялото (8. клас)	Благородно дело (8. клас)		Харизматичната личност (11. клас)
	Влияние на средата върху поведението	Теория за социалното учене/възпитание (11. клас)	Мотиви за поведението (7.–8. клас) Аз принадлежа (7. клас)		СССР в годините на застоя (10. клас)	Явната и неявната власт (11. клас) Конфликтите между гражданите и властта (11. клас)
	Собствени нагласи и поведение	Нагласи и стереотипи (10. клас)	Да имаш да даваш (6. клас) Пороци и добродетели (5. клас) Аз размишлявам и избирам (7. клас)	„Поведението е огледало, в което се оглеждаме“ (8. клас) „Какво е вродено, какво е придобито?“ (10 клас)	Абсолютизмът във Франция (8. клас)	
ОТГОВОРНОСТ	Задължения и обвързвания	Социални роли (12. клас)	Правила, правила... (7. клас)	Закона за защита правата на децата (8. клас – Литва)		
	Егоизъм и алтруизъм					
	Задължения към себе си		Задължение (8., 11. и 12. клас)	„Ти и училищната общност“ (8. клас)		

	ТЕМИ	ПСИХОЛОГИЯ	ЕТИКА	ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ	ИСТОРИЯ	ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ
ЩАСТИЕ И БЛАГОПОЛУЧИЕ	Нужди и желания	Нужди и мотиви			Номенклатурата в социалистическия строй (10. клас)	
	Понятие за добър живот и щастие		Цена и ценности (6. клас) Всеобщото добруване (6. клас) Щастие (8. клас) Притежание (7. клас) Смисълът на живота (10.–11. клас)	“Понятието за добър живот” (кръгла маса, 8.–10. клас)	Феноменът „дефицит“ в СССР (10. клас)	
	Цел и средства			„Целта оправдава средствата“ (8. клас)		Политически доктрини (11. клас)
РАВЕНСТВО/СПРАВЕДЛИВОСТ	Моралното понятие за справедливост		Как може да се търси справедливост? (6. клас) Добрите закони (7. клас) Справедливост (7.–10. клас)			
	Юридическото понятие за справедливост		Права (7. клас)	Правна рамка (10. клас)		
	Властта на закона		Добрите закони (6. клас) Закон (9. клас)	Законите не действат сами (8. клас) Власт (10. клас)		Власт (11. клас) Легитимност (11. клас)
ПРАВА И СВОБОДИ	Позитивни и негативни права			Човешките права (8. и 10. клас)	Френската революция (8. клас)	
	Защита и нарушение на правата		Правата на детето (5. клас) Човешките права (8.–9. клас)	Кой защитава правата ви? (8. клас)	Характеристики на развитието на третия свят (10. клас)	
ГРАЖДАНСКА СЪВЕСТ	Социалност			Политика: идеали и интереси (10. клас)		
	Зачитане на закона			Аз съм гражданин (10. клас)		
	Далновидност и отговорност				Опити за реформи в Републиката на двете нации (8.–11. клас)	
ДЕМОКРАЦИЯ	Участие			Демокрация в обществото, в училище и вкъщи (8. клас)	Римската империя (7. и 11. клас)	Избори (11. клас)
	Делегиране и представителство			Кой и как управлява Литва? (10. клас)	Проблеми пред посткомунистическите страни (10. клас)	Избор (11. клас)
	Трите власти			Демокрация: какво е това? (8. клас)	Американската Декларация за независимост и Американската	

	ТЕМИ	ПСИХОЛОГИЯ	ЕТИКА	ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ	ИСТОРИЯ	ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ
					конституция (8. клас)	
	Държавната служба. Кодекс на поведение.			Демокрацията в политиката (10. клас)		
	Прозрачност. Достъп до информация			Ролята на медиите в демократичното общество (10. клас)		Ролята на медиите при демокрация и при диктатура (11. клас)
	Доверие. Контрол. Отчетност.			Създаване на по-справедливо общество (10. клас)		
ИКОНОМИКА	Държавната собственост и нейното управление		Държавата като цел и средство (8. клас)	Съгласуване на различни интересите (10. клас)	Проблеми на съвременна Литва (10. клас)	Изпълнителната власт (10. клас)
	Държавна регулация. Бюрокрация				Абсолютизмът във Франция (8. клас) СССР в годините на застоя (10. клас)	Бюрокрация (11. клас)
	Цена на корупцията				Забрана на пресата в Литва (9. клас)	Заинтересовани групи (11. клас)

ДИДАКТИЧЕСКИ СЪВЕТИ ЗА АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ

ОСИГУРЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ

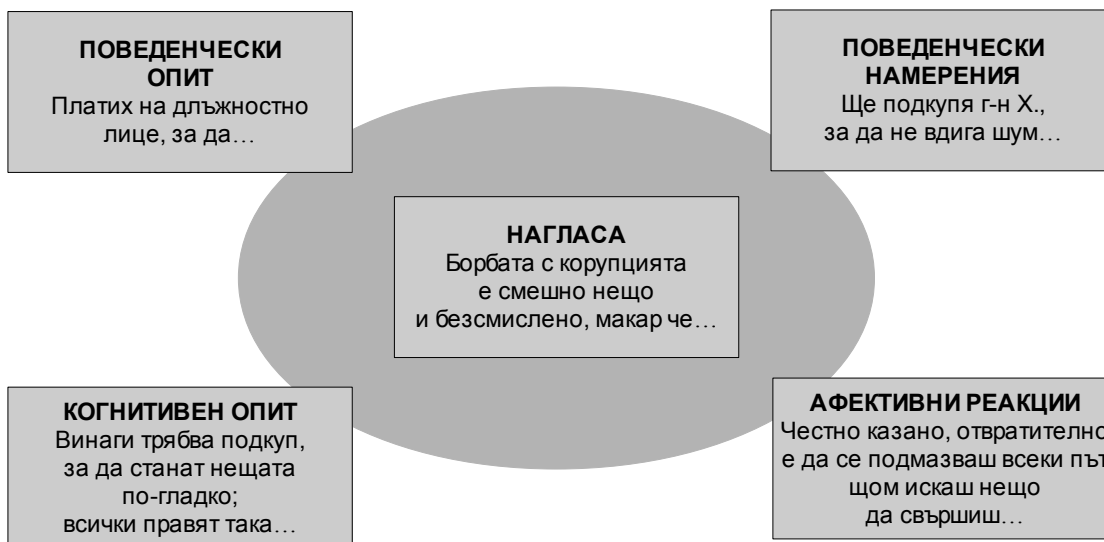
Движението против корупцията предизвиква много емоции. Емоциите не са нещо лошо, но често показват, че протестиращите имат твърде повърхностни и неясни познания за феномена, срещу който протестират, и в резултат не са в състояние да променят каквото и да било. По тази причина една от основните цели на антикорупционното образование в училище е да осигури познания:

- да научи как да се разпознава корупцията (и да се разделя от останалите видове престъпления);
- да даде аргументи защо корупцията е зло;
- да представи средствата за ограничаване на корупцията.

Информацията в образованието против корупцията може да бъде представяна както и в другите социални дисциплини: лекционни занятия, анализи на различни писмени източници (статии, доклади от проучвания, исторически източници); дискусии с различни хора (представители на съдебно-изпълнителната власт, свидетели на корупционни практики, политици и държавни служители); преглед на видеоматериали и др. Съществува рискът да се представят само методически материали за обучението на млади хора относно възможностите за корупционно поведение или пък да се стигне до сриване на същността на обществото, в което живеем, и на неговите институции в очите на учениците. Ето защо информацията трябва да се подава на учениците разумно и по подходящ начин, като се има предвид, че основната цел не е да получат най-голям обем от знания, а да се научат да правят възможно най-точни оценки.

РАЗВИТИЕ НА НАГЛАСИТЕ

Нагласата е оценъчно предразположение (диспозиция) към определено явление, основано на когнитивния опит, афективните реакции, поведенческите намерения и миналия поведенчески опит (Zimbardo, Leippe, 1991). Например:

Всичките пет елемента са взаимно свързани и взаимно заменяеми. В нашия пример, афективните реакции противоречат на познатия поведенчески и когнитивен опит; ето защо нагласата към корупция не е безусловна (окончателна). Промяната на един елемент може да доведе до промяната на друг. Например, промяната на поведенческите намерения и поведенческия опит могат да променят когнитивния опит, афективните реакции и нагласите.

Докато осигуряват информация за корупцията, учителите се стремят да развият определена нагласа посредством когнитивния опит. За да се постигне тази цел, учениците трябва:

1. **Да разбират информацията.** Вредата от корупцията обикновено се онагледява, като се използват икономически, социални и политически аргументи. За малките ученици може да се окаже трудно да ги разберат и за по-голямата част от тях тази информация едва ли е от практическо значение. Затова тези аргументи трябва да се „преведат“ на езика на учениците, като им се покаже как корупцията заплашва интересите им и интересите на техните семейства и приятели.
2. **Да запомнят.** Несъмнено „повторението е майка на знанието“, но ако нещо се повтори повече от три пъти, ученикът се чувства пренаситен и лишен от правото си на собствен избор. Затова трябва да се потърси впечатляващ и неочакван начин за предоставяне на информацията.
3. **Да се убедят.** Стабилна нагласа се постига не чрез убеждаване, а чрез активна интелектуална дейност, чрез размисъл. Това означава, че е достатъчно да се предостави информация, без да се „сдъвква“ оценката за явлението. Ефектът на самоубеждението се засилва, ако анализът, интерпретацията, аргументацията и обобщението на информацията се прави от самите ученици, тоест използва се методът на активното учене.

„Ефектът на самоубеждението“ се засилва, ако се водят бележки (под формата на заключения, твърдения, препоръки и др.) относно резултатите на активната аргументация и бележките се представят публично.

Освен това, хората са склонни по-лесно да възприемат твърдения, които пламенно подкрепят. Поради това при антикорупционното образование методът на дебата, при който две страни защитават противоположни възгледи, не е препоръчителен. Оформените аргументи от групата в защита на корупционните практики могат да останат за дълго в съзнанието на членовете ѝ. Ако все пак искате да организирате диспут, групата на учителите трябва да заеме провокационната

позиция в защита на корупцията. Но тогава изникват етични проблеми (какво пропагандират учителите?).

Друг начин да се развият силни и постоянни нагласи е включването на учениците в различни дейности. Хората са склонни да мислят себе си в смисъла на собственото си поле на изява (зако-нът за самоатрибуцията: „Добър съм, защото моите приятели и аз участваме в социално полезни дейности“). Включването на младите в антикорупционни проекти и движения засилва техните антикорупционни нагласи.

ПРОМЯНА НА НАГЛАСАТА

Учителите, съсредоточили вниманието си върху изграждането на ценности, са неприятно изненадани от факта, че учениците вече имат нагласи, често пъти обратни на техните. При сблъсък с отрицание и съпротива преподавателят често се обезсърчава. Познаването на психологическите модели за промяна на нагласите може да им помогне да се почувстват по-уверени. В действителност, предубежденията блокират всякаква информация, която противоречи на вече познатото („отново това бърборене за корупция“). Това може да се избегне, ако информацията се представи по изненадващ начин (например, без предварително да се представя тема или цел на урока) или по нетрадиционен начин (като игра-експеримент, история с неочакван обрат и др.).

Друга стратегия за промяна на нагласата се основава на факта, че познанието и нагласите се съхраняват в паметта поотделно и се изисква време, за да се постигне „съответствие“ помежду им. Затова прокорупционната нагласа не бива да бъде атакувана чрез убеждение. Ако информацията, дискредитираща корупцията, се представя по надежден и убедителен начин, който да предизвика активно мислене за явлението, след известно време започват да се променят и нагласите. В резултат на реакцията, наречена „отложен ефект“, в началото информацията се приема с недоверие, но след известно време когнитивният опит измества афективните реакции.

МОРАЛ И ОБЩЕСТВЕНИ НОРМИ

Обучението против корупцията се основава на възпитаване на ценности, при това не винаги се прави ясна разлика между двете форми на социална регулация – моралните и традиционно приетите (конвенционални) норми на поведение. В резултат, аргументацията на фактите около нея не винаги са подходящи.

Без да се впускаме в дебрите на моралната философия само ще кажем, че от морална гледна точка доброто поведение се оценява като добро, ако е възприето като универсално и задължително за всеки независимо от мнението на отделния човек. Освен това, от морална гледна точка, дадена постъпка се оценява като добра или лоша, като се погледнат последствията от нея: Причинява ли това действие страдания на други хора? Причинява ли вреда? Нарушава ли се справедливостта, равенството, безпристрастността? Нещо повече, качеството на една постъпка може да се оцени от морална гледна точка, като се вземат под внимание намеренията на човека: действието е неморално, ако човекът съзнателно прави зло (дори ако при определени обстоятелства резултатът не е бил лош) и действието е оправдано, ако е целял добро, но не го е постигнал.

Обществено приетите норми се основават на обществено споразумение, което съществува в определена общност и в определен период от време, при това тези норми не са задължителни за членовете на други общества и не са универсални. В реалния живот обществено приетите норми

и моралът може да са свързани: основни морални принципи се превръщат в конкретни норми (като например „не кради“, „не лъжи“ или „бъди справедлив с всеки“), а нарушаването на обществено приети норми, важни за общността (например, отдаването на почит на починалия), могат да се интерпретират като нарушение на морала, защото причиняват страдание на други хора. При все това, моралът и обществено приетите норми на поведение са две различни понятия, принадлежащи на различни форми на логика.

Антикорупционното образование трябва да се съобразява с това различие и с възможните напрежения между моралните нагласи и нагласите, мотивирани от обществено приетите норми. От конвенционална гледна точка „всичко, което не е забранено, е позволено“. Докато от морална гледна точка действията се оценяват независимо от това, дали има, или не норма, която да ги регулира. Моралната гледна точка е по-чувствителна към щетите, които се нанасят на човека, докато обществено приетите норми регламентират спазването на споразуменията и последователността, реда и очакваното от властта. Нарушаването на морален принцип в сравнение с нарушаването на конвенцията предизвиква по-силна афективна реакция (гняв, тъга, болка, вина, срам, съжаление). Поведението на хората също е различно в зависимост от това дали са набедени в нарушаване на морален принцип, или в нарушаване на обществена норма.

Когато бъдат обвинени в нарушаване на морална норма, хората се опитват да се извинят, да поправят щетата или се защитават, като изтъкват друга възможна интерпретация на постъпката си (например, казват, че не са искали да се случи това, че не са причинили щета и че чрез тяхната постъпка е възтържествувала справедливостта, защото е отплата за нанесени преди това обиди). Но самият морален принцип или нормата, която го определя, не се поставя под въпрос, докато нарушителят на обществена норма се оправдава, критикувайки самата норма или нейния източник. Педагогическият подход също е различен – ако детето е нарушило морална норма, обикновено го призоваваме да се постави в позицията на пострадалия; докато, ако е нарушило обществена норма, корим го, че не спазва реда, че е нарушил договореностите, че е измамил очакванията ни, че проявява грубост или не отчита ситуацията. Така хората интуитивно научават разликата между моралната и обществената норма.

Различието в универсалността и задължителността на моралните и обществените норми и различната реакция при нарушаването им са важни при избора на подход към антикорупционно образование. Законодателството третира корупционното поведение като нарушение на закона, докато обществото обикновено оценява деянието като нарушение на морала. Тъй като децата и подрастващите са по-чувствителни от възрастните към нарушаването на моралните норми, а в същото време, за разлика от тях, могат напълно да пренебрегнат факта, че е нарушена обществена норма, аргументът, че „корупцията е зло, защото нарушава закона“, може да остане незабелязан от учениците.

Изглежда, че подрастващите изграждат възгледите си за морална норма и за обществена норма в две успоредни линии, които не се пресичат. Включили сме тук таблица, показваща как Нучи въз основа на теорията на Колбърг за моралното развитие структурира етапите в усвояването на моралното и конвенционалното мислене:

Етапи в усвояването на моралното и конвенционалното мислене (Нучи, 2001)

Възраст	Сфера на моралните норми	Сфера на обществените норми
5-7	Разпознаване на основните задължения (да не нараняваме другите). В същото време доброто и правилно поведение се схваща като подразбиращо се.	Обществените норми произлизат от практиката (например, жените носят поли, защото ги носят, докато мъжете не трябва да ги носят).

8-10	Разбирането за добро и правилно поведение се разширява до „справедлива реципрочност“, която преди всичко се приема като стриктно равенство, макар с определени елементи на безпристрастност, където справедливостта отчита различията.	Преодолява се схващането, че обществената норма е емпиричен закон. Изключенията (някои жени носят панталони, а шотландците носят поли) показват, че обществената норма е договореност. Самото съществуване на нормата вече не се схваща като основание за съществуването ѝ.
10-12	Доброто и правилното поведение се възприема като нещо повече от стриктното равенство. Справедливостта, отчитайки такива различия като специфични нужди, ситуация и заслуги, се комбинира с реципрочност.	Конкретно разбиране, че социалните норми поддържат реда (например, защита от пияни шофьори). Социалните авторитети са тези, които се считат за по-висши, тъй като те създават правила. Правилата могат да се променят, защото зависят от контекста.
12-14	Правени са опити да се съчетае принципът на стриктното равенство с принципа на справедливостта, отчитаща различията и създаваща идеята за социалните отношения между хората.	Обществените норми не са нищо повече от социални очаквания. Това ги прави не толкова задължителни. Постъпките се оценяват независимо от правилата.
14-17	Продължава напасването между гореспоменатите принципи.	Формира се системното разбиране на социалната структура. Обществените норми се възприемат като стандартизиращи и свързващи социалната система, включваща определени роли и статична йерархична структура.
17-20	Преход към изграждане на моралните норми на възрастния човек (вж. по-долу),	Негативните отношения към задължителните за всички норми за запазване на социалната система – те не са нищо повече от социална договореност, установена от поведението на повечето хора. Системата от норми е само договореност.
Възрастни	Употреба на понятията <i>честност</i> и <i>доброта</i> в структурата на социалната система. Моралът се осъзнава като система, независима от нормите на конкретните обществени. Универсалните и задължителни свойства на морала се съгласуват с безусловната и вродена ценност на всеки индивид.	Обществените норми се възприемат като стандарти, които са полезни при координиране на социалното взаимодействие. Еднаквото разбиране за обществените норми в социалната група улеснява взаимодействието на нейните членове, както и цялостното функциониране на социалната системата.

Ако развитието на конвенционалното мислене, представено в таблицата по-горе, отговаря на действителността, то, когато се опитваме да убедим учениците от различни възрасти, че корупцията е зло, трябва да се използват различни аргументи. Децата между 10 и 12 години ще разберат, че щом законите забраняват, корупционното поведение е недопустимо. Тийнейджърите между 12 и 14 няма да възприемат юридически аргументи, но ще бъдат много чувствителни към моралната страна на корупцията. На подрастващите между 14 и 17 години може да се обясни, че изискването да не са корумпирани, е задължително за всички хора, заемащи различни позиции, тъй като те поддържат социалната система. Най-големите ученици ще са скептични към подобни твърдения, тъй като вече съпоставят обществените норми със съществуващите поведенчески практики. В сравнение с по-малките ученици по-големите ще обръщат повече внимание на резултатите от проучванията, показващи високото равнище на корупцията в Литва, както и на твърдението, че „всеки е корумпиран“. Ето защо трябва да се набляга на положителните примери – да се представи кодексът за поведение на държавните служители, да се показват прозрачни процедури, изпълнени при спазване на принципите за равенство и безпристрастност, и т. н. И все пак винаги, докато работите с ученици на различна възраст, ще изникват въпросите: какво е корупция – само нарушение на реда и на обществената норма, или морално зло.

РАЗВИВАНЕ НА КОНКРЕТНА АНТИКОРУПЦИОННА ПРОГРАМА

Целта на тези препоръки е да се организира конкретна програма за антикорупционно образование, какви материали и какви средства са необходими за превенцията на такъв тип престъпления. Във всеки случай, превенцията трябва да се разглежда не само като отделен елемент, а като съществена част, която е постоянно интегрирана в ежедневния образователен процес, макар да може да се използва и независимо. Програмата за антикорупционното образование дава различни възможности за развиване на проекти, свързани с предметите, които вече се преподават, или като извънкласни дейности. Учебните предмети, които учениците намират за приятни и където се създава колективен дух, са с предимство. Ако децата и малките ученици усещат, че са уважавани от родителите си, от учителите, от останалите специалисти и от другите хора, те развиват чувство за самоуважение и се научават и как да бъдат толерантни към останалите.

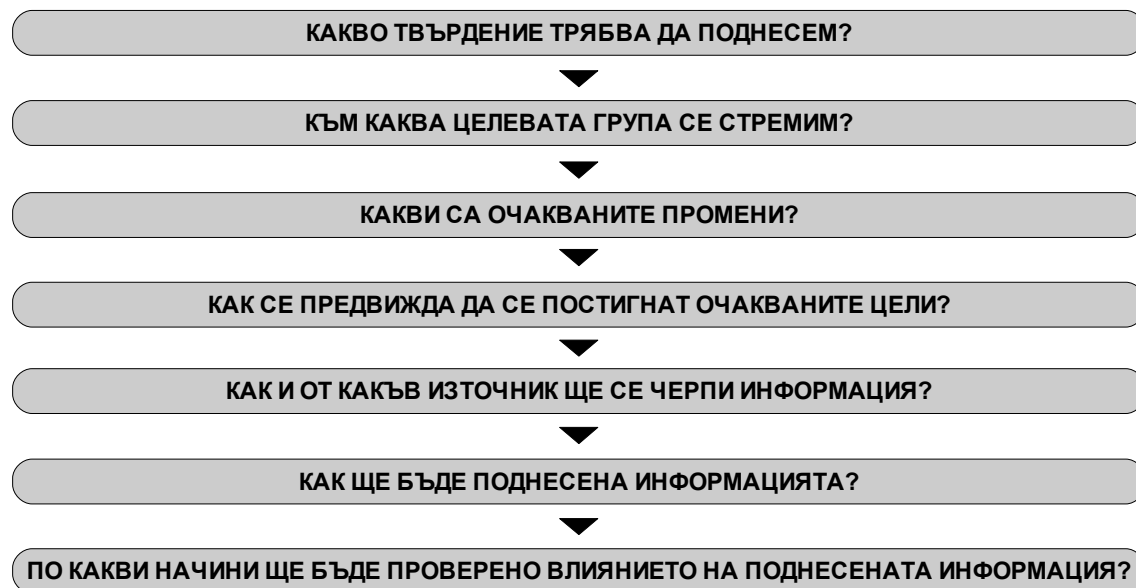
Антикорупционното образование не е само набор от правила за морално поведение, създадено от някого. Корупцията, както останалите криминални деяния, е въпрос на личен избор. Задачата е да се създадат условия, при които подрастващите могат да направят избор, съответстващ на обществените интереси. Ние трябва да информираме нашите ученици за техните права, за задълженията им и за последствията от техните действия, тоест – за влиянието върху другите хора, за скритите и очевидните резултати. Когато се обсъжда въпросът за избора, учениците трябва да бъдат информирани и за другата възможност, за да могат да направят разликата между правилно и грешно. Трябва да учим учениците не само как да казват „да“, но и как да казват „не“.

Антикорупционното образование разкрива необходимостта от нови техники и методи за работа. Първо, тъй като антикорупционната програма е напълно нов предмет за учителите, за който те не са обучавани предварително, съвсем естествено е, че те трябва да придобият определени компетенции, познание и умения, свързани с темата. Само така по време на работата си те ще могат преминават от ролята на класен ръководител, на авторитет, и да се превърнат в помощник и водач. Ролята на водача не е да ръководи и управлява, а да подпомага и да подкрепя, да разкрива различните възможности. Затова най-подходящите преподавателски техники за антикорупционно образование са дискусиите в малки групи в клас, анализите на различни случаи, беседите с учениците, дебатите и ролеви игри. Във всички подобни случаи учителят трябва да е помощник, да стимулира учениците и да им помага да разбират. От друга страна, антикорупционното образование не е фокусирано най-вече върху факти, както някои други предмети като история, политически науки или психология. Целта на това обучение не е просто да открие отговорът на фактологични въпроси (например, „Какъв процент от държавните служители е изложен на корупция?“, „Какво е наказанието за корупция?“ и др.). Това не е достатъчно. Учителят трябва да е по-загрижен как да помогне на учениците си да намерят източници на информация – например, как и откъде може да се събере фактологията, как може да се оценят фактите, кои източници са надеждни и как да се избира позиция. След като са избрали позиция, хубаво е учениците да я анализират и да обяснят на какво се основа техният избор и защо са отхвърлили останалите възможности. Техниката в *обучение на критическо мислене* тук може да бъде много полезна.

Тя предлага организирано в три етапа обучение. По време на подготвителния етап целта на учителя е да насърчи учениците да открият колкото се може повече информация, която да им е полезна. Това е етапът на събуждане на интерес и включването на учениците в процеса. Вторият етап е за схващането, осъзнаването на същността: получена е нова информация и нови идеи, следвани от разбирането на тяхното значение. През третия етап – рефлексия – и двете страни – и

учениците, и учителите – обсъждат какво се е случило на предишните два етапа. След което осъзнават какво са научили и какво познание им липсва.¹

Когато съставяте конкретна програма за антикорупционно образование, много важно е да се направи схема и да се определят ключовите елементи в нея. Схемата показва какво трябва да се прави, какво влияе върху избора на съдържанието и формата на осъществяването ѝ. Тя може да изглежда по този начин:

Съвсем естествено е, че учениците са различни. Преди всичко, защото са на различна възраст. Учениците от *средния курс* са склонни да опитват неща, които според много от тях се отнасят до начина на живот на възрастните. На тази възраст се правят първите опити „да живееш като възрастните“, опитват се цигари, алкохол и дребни престъпления. Така че от изключително значение е тези деца да получат възможността да се ориентират и да намерят своето място и да определят своето поведение, преди да попаднат в ситуация, в която личният им избор ще има тежки последици. На този етап е важно учениците да се научат да откриват своята роля и да развиват способността да казват „да“ или „не“.

Фокусът трябва да бъде върху понятията за *отговорност* и *уважение* и най-важното – те трябва да се научат да носят отговорност и за социалното обкръжение, в което се намират. Нещо повече, трябва да се научат да се включат в обсъждането на обществени инициативи.

Всеобщо е мнението, че учениците в *горния курс* са достатъчно зрели, за да им се преподават по-обща и по-абстрактни предмети. Но възприемането им зависи от това дали са преподавани преди това дейности за превенция в училище. С други думи, зависи от степента, до която учениците се научават да действат по оптимален начин. Понякога е необходимо да се работи по-активно и да се преповторят някои дейности, с помощта на които у децата от началните и средните класове се възпитава умението да разбират и да действат.

Превантивното антикорупционно образование е много сходно с обикновеното обучение. Докато се обучават, учениците получават информация, например, за законовите аспекти и специфичните условия при извършване на престъпление. Знанието за последиците от подобни дея-

¹ За повече информация: вж. „Развитие на критическото мислене чрез четене и писане“, кн. 1–8, Българска асоциация по четене, София, 2003.

ния и способността да се откриват аргументи против подобно криминално поведение представлява ядрото на превантивната работа.

Примери на задачи, предлагани за ученици от горния курс

- разработване на материал за наблюдение на природата и размера на престъпността в местната или в заобикалящата ученика среда;
- събиране, развиване и сравняване на данни и съобщения за престъпления от пресата и други статистически източници;
- планиране и прилагане на проект за по-малките ученици;
- планиране и подготовка на датите за осъществяване на проекта;
- изследване на въпроса кои ценности са по-важни в различните възрастови групи;
- разработване на местно телевизионно или радио предаване;
- организиране на изложба с картини;
- показване на слайдове: „Съвременната младеж: примамливи възможности“;
- създаване на видео филм: „Престъпник: какво следва?“ или „Престапник: да или не?“;
- покана на представител на местната власт в клас; разработване на въпроси, които да се задават и дискутират;
- преглед на съдебните процеси;
- разработване и провеждане на събитие за родителите: „Престъплението – проблем и отговорност на всеки“.

ПРИМЕРИ ЗА ПРИЛАГАНЕТО НА АНТИКОРУПЦИОННАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА ПРОГРАМА ПРИ РАЗЛИЧНИТЕ ПРЕДМЕТИ В УЧИЛИЩЕ

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ, ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ

ТЕМА: *Законно и незаконно, честно и нечестно*

АВТОРИ: *Regina Petraitiene & Gintautas Petraitis, teachers, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 8 клас

ПРЕДМЕТ: Основи на гражданското общество

ЦЕЛ: повишаване на гражданската чувствителност и преподаване на критическо аналитично мислене

МАТЕРИАЛ: списък със ситуации (вж. ПРИЛОЖЕНИЕТО по-долу)

МЕТОДИ: работа в малки групи, анализ, разговор, дискусия

ПРОЦЕДУРА:

1. Учениците се разделят на групи.
2. Всяка група работи с описание на определена ситуация (или ситуации).
3. Следните въпроси се записват на дъската:
 - а) Има ли някакви жертви? Ако да, кои са те?
 - б) Има ли някакви защитници? Ако да, кои са те?
 - в) Извършено ли е някакво престъпление?
 - г) Ако да, пояснете ги: кражба, измама или корупция?
4. Всяка група анализира ситуацията, която получава, и я обсъжда.
5. Групите представят ситуацията и резултатите от обсъждането си на другите групи.
6. Дискусии: „По какъв начин условията спомагат за извършването на престъпление?“
„Какво трябва да променим в обществото, за да намалим престъпленията от този тип?“

ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ: Анализирайки ситуациите, учениците ще разберат по-добре заобикалящия ги свят; дискусиите ще ги накарат да търсят истината, да оценят действията (свои и чужди) и ще ги направят по-активни, ще развият способностите им да изразяват мислите си и да ги защитават. Ситуациите се представят на групата на лист хартия.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: След теоретични обяснения на корупцията, учениците на практика продължават да се затрудняват да правят разлика дали определен феномен е корупция, или не е. Анализът на конкретните ситуации помага да го разберат по-добре. Ситуациите, взети от реалния живот, научават учениците да оценяват критически реалността и да търсят начините да постъпват справедливо и честно. В съзнанието си учениците създават модел, според който всеки живее при еднакви закони и разбирания за смисъла на демокрацията.

ПРИЛОЖЕНИЕ (Ситуации)

1) Иван каза на кондуктора във влака, че не е успял да си купи билет на гарата. Кондукторът предлага на Иван да даде половината пари и да пътува без билет.

2) Компанията „Светло бъдеще“ участва в търг за строеж на училище. Тя раздава мобилни телефони на членовете на избирателната комисия, за да „улесни работата ѝ“, както обясняват представителите на компанията.

3) Когато късат Мария на шофьорския изпит, инструкторът ѝ казва, че срещу известна сума може да вземе шофьорска книжка, без да се явява втори път.

4) По повод завършването на учебната година един клас дава на своя преподавател огромен букет цветя.

5) Михаил Н. е спрял от полицията за пътно нарушение. Официалната глоба е 200 лита. Михаил няма парите в себе си и моли полицаия да му напише акт.

„Колко имате в себе си?“ – пита полицаят.

Михаил има 50 лита. Полицаят ги взима и казва довиждане.

6) Високопоставен служител от министерство е спрял от полицията за пътно нарушение. По-молен да покаже шофьорската си книжка, служителят също изисква от полицаия да се легитимира. Полицаят поглежда документите и осъзнава, че служителят го заплашва.

7) Избран е директор на регионалния музей в град X; той е племенник на председателя на местната община.

8) Членовете на семейството на Кирил са: майка, баща и син. В къщи е въведен ред, например, редуват се с миенето на чиниите, а на Кирил не е позволено да гледа телевизия вечер. Никой, разбира се, не обича да се занимава с чиниите. Но бащата мрази това занимание най-много. Веднъж, когато майката не била в къщи и беше ред на бащата да измие чиниите, Кирил каза:

„Какво ще кажеш, ако аз измия чиниите вместо теб, ти ще ми позволиш ли да гледам трилъра по телевизията?“ Бащата се съгласява.

9) Беата С. се е споразумяла със строителната компания „Кеър“, че ако те финансират изборната ѝ кампания за местния общинския съвет, после тя ще им помогне да сключат изгодни договори за строителство.

10) Общински служители са се разбрали със сервитьора да им даде фактура за сума, два пъти по-голяма от реалната сума на поръчката.

11) Бизнесмен кани съдия на вечеря в луксозен ресторант. Бизнесменът е обвинен във сериозни данъчни престъпления. Съдията отива на вечерята, но носи тъмни очила, за да не го разпознаят.

12) Мария дава на доктора голяма кутия бонбони и букет рози от градината си в знак на благодарност, че е излекувал сериозна болест на сина ѝ.

13) На един клас предстои да избере председател на класа. Всички момичета искат Ана да стане председател, докато момчетата настояват за Димитър. Броят на момчетата превишават два пъти броя на момчетата, поради това изборът от гласуването е ясен предварително. Момчетата успяват да убедят момичетата да обсъдят въпроса и предлагат две момичета да станат членове на клуба им по велосипедизъм. Момичетата са очаровани от идеята и два дни по-късно Димитър става председател на класа.

14) Един от учителите в училище дава много домашни. За да се подготвят добре, учениците трябва да четат доста и да работят вечер и през почивните дни. Майката на Петя отива да разговаря с учителя. Никой не знае за какво са си говорили, но след този разговор на Петя се дават най-лесните задачи.

ТЕМА: *Аз съм гражданин*

АВТОР: *Elena Zukauskienė, senior teacher, secondary school.*

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 3 урока

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ПРЕДМЕТ: Гражданско образование

ЗАДАЧИ:

1. Развиване на граждански ценности и етични нагласи;
2. Преподаване за намиране на информация, оценяването ѝ и полезното ѝ използване;
3. Преподаване за създаване на целеви мерки при обучение на другите.

МАТЕРИАЛИ:

- видео-материали от литовски ТВ шоута, публикации в местната преса, личен житейски опит и опит на роднини и приятели;
- Специалната служба за разследвания на Република Литва – www.stt.lt

МЕТОДИ: работа в малки групи, индивидуална работа, дискусия

ПОДГОТОВКА ЗА УРОКА: Това не трябва да е първият урок, в който се говори за корупцията. Учениците вече трябва да знаят какво е корупция и да могат да я разпознаят.

Първи урок

2. Темата е написана на дъската.
3. Ценностите, които според учениците са важни за гражданина, се дискутират и се записват на флип-чарт.

4. Учениците обсъждат игрите на маса, които знаят и които са играли като малки или продължават да играят и в момента.
5. Обсъжда се целта на урока, която се състои в това да се създаде игра, отразяваща ситуациите в истинския живот: правилните и неправилните, добрите и лошите постъпки.
6. Ако темата на играта е била, например, „Корупция“ или „Нарушения на закона“, на учениците се дават насоки, които да разширят познанията им по темата.
7. Уговарят се условията за работа и крайните срокове. Обикновено уроците по гражданско образование са веднъж седмично, като плановете трябва да се направят така, че работата да се свърши в рамките на два урока.
8. Учениците се разпределят в групи по четирима (в зависимост от броя на учениците в клас) и сядат по групи.
9. Посредством групова дискусия те решават каква игра ще създадат, какво информация имат нужда да намерят и съставят свой собствен работен план.
10. Задача за домашна работа: събиране на материали за играта.

Втори урок

1. Споделя се опитът по събирането и подготовката на материалите за играта.
2. Групова работа при създаването на играта.
3. Задача за домашна работа: довършване на играта и правилата ѝ.

Трети урок

1. Всяка група ученици представя своята игра: обясняват правилата на игрите и споделят с останалите нов опит и предизвикателства, които са срещнали, докато са създавали играта.
2. Групите разменят игрите си, опитват да ги играят и изясняват със създателите нещата, които не разбират.
3. Урокът приключва с дискусия за новия опит и етичните и граждански ценности. Структурира се списъкът на ценностите, записани на флип-чарта (развит по време на първия урок).
4. Игрите могат да се прилагат по време на уроците по гражданско образование при ученици от долните класове (например 8 клас).

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Самият работен процес образова учениците да търсят материали и да включват своите приятели и близки в тази креативна работа. Ако поради технически причини не са в състояние да създадат игра, учениците могат въпреки това да споделят опита и идеите си.

ТЕМА: *Игра с правила*

АВТОР: *Vaiva Vaicekauskiene, senior specialis of the Education Monitoring division of the Education Development Centre.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 8-10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ПРЕДМЕТИ: Основи на гражданско образование, етика.

ЗАДАЧА: Насърчаване на уважението на правата на другите и развиване на аналитично критическо мислене.

МАТЕРИАЛ:

За първата игра:

- две еднакви тестета карти;
- бонбонки, завити в хартия, броят им трябва да е поне два пъти по-голяма от броя на играчите;
- купа за бонбонките;
- листове хартия с описание на правилата на играта.

За втората игра:

- няколко кутии с „Не се сърди човече” – броят им зависи от броя на играчите, – същия брой зарове и по една пионка за всеки играч (например фигурка от шоколадово яйце);
- листове с описание на правилата на играта и листове с инструкции за наблюдателите.

МЕТОДИ: игри-експерименти, критичен анализ, разговор, дискусия.

ОБЪСНЕНИЯ: Възможност заглавието на този раздел би трябвало да е „Несправедлива игра“, защото по време на първата учителят променя условията на играта, а във втората правилата се нарушават от самите играчи. Тъй като тези игри са експериментални и симулират ситуации от живота, учениците трябва да са запознати с всички тези обстоятелства предварително.

Игрите се прилагат като стимул или за набиране на личен опит по въпроса за корупцията. Да се играят две игри една след друга вероятно ще се окаже твърде много: изберете само една.

РАЗВИТИЕ:

Първа игра

1. Необходимо е едно тесте карти. Преди началото на урока извадете всички пики от него, като оставите само две. Без учениците да забележат, подпъхвайте в него карти от друго тесте.
2. Сложете учениците да седнат на голяма кръгла маса. Дайте на всеки от тях по пет бонбона и им кажете да не ги изяждат преди края на играта, защото са необходими за играта.
3. Сложете няколко копия от правилата на масата и ги прочетете на висок глас.

4. Разберете се кога ще приключи играта: след като мине известно време, след като отпадне определен играч или когато нарасне броят на бонбонките в средата на масата.
5. Поставете разбърканото тесте карти на масата с лицето надолу (двете останали пики трябва да бъдат някъде по-отгоре). Седнете между играчите и започнете играта.
6. В края на играта кажете, че вие ще обявите победителя и той ще вземе бонбоните, събрани в средата на масата. След кратка пауза обявете за победител себе си и вземете бонбоните. Не се изкушавайте да давате на учениците.
7. Обсъдете играта: начинът, по който е била насочвана и как са се чувствали играчите.

Въпроси за дискусия:

1. Играта имаше ясни правила. Бяха ли справедливи?
2. Можем ли да наречем играта справедлива? Обяснете мнението си.
3. Как се чувствахте, докато я играехте? Как се почувствахте накрая?
4. Напомня ли ви играта за нещо в живота? Ако да, за какво?
5. Нарушава ли играта вашите права? Ако да, кои?

Втора игра

1. Разделете класа на няколко еднакви групи и посочете поне по един наблюдател за всяка група.
2. Раздайте игрите, зарче и пионки (ако на учениците не е било казано да си ги донесат от вкъщи) на масата на всяка група.
3. Раздайте инструкциите за играта: половината играчи получат версия А, а другата половина – версия Б. На наблюдателите също се раздават инструкциите.
4. Обяснете правилата и обявете началото на играта.
5. Поздравете групата, която първа завърши играта, и им кажете, че сте любопитни да узнаете колко ще отнеме на останалите да приключат.
6. Когато последната група приключи играта, помолете наблюдателите да коментират как са спазвани правилата. При вариант А нарушаването на правилата е по-възможно, отколкото при вариант Б, където има ясна забрана.

Въпроси за дискусия:

1. От коя група трябва да бъде обявен победител? Защо?
2. В истинския живот хората търсят своите цели, конкурирайки се един с друг. Кое състезание е справедливо и кое не?

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Корупцията е аналогична на нарушаването на прозрачните и справедливи правила на играта: тя пренебрегва нормите и установените процедури или създава погрешни норми и процедури. На основата на

примера за *несправедливата игра*, е много по-лесно да се покаже същината на корупцията и да се илюстрира как нарушава човешките права.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Правила за играта на карти

Всеки играч, един след друг взима по една карта. Това, което трябва да направиш, зависи от картата, която си изтеглил:

Купи – трябва да дадеш един бонбон на човека отдясно;

Спатуи – трябва да дадеш един бонбон на човека отляво;

Кари – трябва да сложиш бонбон в купата в средата на масата;

Пики – можеш да вземеш два бонбона от купата в средата на масата; ако е празна можеш да вземеш от всеки друг играч.

Който остане без бонбони, отпада от играта. Но той може да остане на масата и да изчака някои да му даде бонбони според гореописаните правила. Като се сдобие с бонбони, той може да се включи в играта отново.

В края на играта учителят обявява най-добрия играч. Най-добрият играч взима всички бонбони от купата в средата на масата.

Победител е този, който е събрал най-голямо количество бонбони. Всички бонбони, които останат при играчите в края на играта, си остават за тях.

Правила на играта „Не се сърди човече“ (вариант А)

Традиционна игра на маса: всеки играч хвърля зарчето и придвижва своята пионка толкова пъти, колкото показва зарчето. Ако играчът спре в наказателно поле, трябва да следва инструкциите. За да влезе „вкъщи“ и да приключи играта, играчът трябва да хвърли точно толкова точки, колкото стъпки му остават. Ако хвърли повече, трябва да ги изиграе докрай, като влиза „вкъщи“ и се връща.

Групова игра. Печели групата, която първа е прибрала пионките си „вкъщи“.

Членовете на групата хвърлят зара, като се редуват в една посока. Не е позволено да се сменя редът, ако пионката на един от групата е на по-добра позиция (например, няма нужда да се връща назад).

Правила на играта „Не се сърди човече“ (вариант Б)

Традиционна игра на маса: всеки играч хвърля зарчето и придвижва своята пионка толкова пъти, колкото показва зарчето. Ако играчът спре в наказателно поле, трябва да следва инструкциите. За да влезе „вкъщи“ и да приключи играта, играчът трябва да хвърли точно толкова

точки, колкото стъпки му остават. Ако хвърли повече, трябва да ги изиграе докрай, като влиза „вкъщи“ и се връща.

Групова игра. Печели групата, която първа е прибрала пионките си „вкъщи“.

Членовете на групата хвърлят зара, като се редуват в една посока.

Инструкции за наблюдателите в играта „Не се сърди човече“

Традиционна игра на маса: всеки играч хвърля зарчето и придвижва своята пионка толкова пъти, колкото показва зарчето. Ако играчът спре в наказателно поле, трябва да следва инструкциите. За да влезе „вкъщи“ и да приключи играта, играчът трябва да хвърли точно толкова точки, колкото стъпки му остават. Ако хвърли повече, трябва да ги изиграе докрай, като влиза „вкъщи“ и се връща.

Групова игра. Печели групата, която първа е прибрала пионките си „вкъщи“.

Членовете на групата хвърлят зара, като се редуват в една посока. Не е позволено да се сменя реда, ако жетонът на един от членовете на екипа е на по-добра позиция (напр. няма нужда да се връща назад). Твоята задача е да се увериш, че играчите се съобразяват с това изискване. За да го направиш, обърни внимание на жетоните, с които играе всеки играч. Отбелязвай си всяко нарушение, така че в края на играта да знаеш техния брой.

Не ти е позволено да се намесваш в играта, да коментираш или да поправяш играчите нито с думи, нито с жестове или мимики. Наблюдавай, но не участвай!

ТЕМА: Медии

АВТОР: *Elena Zukauskienė, senior teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ПРЕДМЕТ/И: Гражданско образование

ЗАДАЧИ: Представяне на понятието *медия* на учениците, обясняване на информационните ѝ функции и развиване на способността им да откриват информация, да я използват и да я анализират, да развиват критичната си нагласа към представената информация.

МАТЕРИАЛ:

- Конституцията на Република Литва;
- видеоматериали от литовски телевизионни програми, публикации в местната преса.

МЕТОДИ: разговори, обяснение, индивидуална работа на учениците с документи от пресата, дискусия.

ПРОЦЕДУРА:

Първи урок

1. Обявява се темата на урока и се записва на дъската. Терминът *медия* също се записва и се дават обяснения.
2. Провеждат се дискусии за следното:
 - а) символите на медията (човек с...) – учениците довършват изречението.
 - б) целта на медиите (материал от учебник, § 44. от Конституцията на Република Литва)
 - в) функциите на медията: информация, култура и забавление.
3. Учениците работят индивидуално с материала от учебника.
4. Учениците определят изискванията към медията: информация (обективност); култура и забавление (свободно време, почивка, получаване на познание, изграждане на идеали и ценности, обогатява на душевния свят, повдигане на общочовешки ценности, даване на позитивен пример и т. н.)
5. Дискутират се видовете медии, в това число пресата, радиото и телевизията.
6. Учениците попълват въпросник (вж. Приложението по-долу)
7. *Домашна работа*: всеки ученик трябва да открие подходяща статия от местната преса, за да го прикрепи към общото „досие“ на пресата. Дава им се една седмица за изпълнението на задачата.

Втори урок

1. Обсъждане на въпросника и на резултати от него. Подчертават се най-важните аспекти от нагласите на учениците към средствата за масова информация и на дъската се записват най-важните изисквания към тях: обективност, характеристики на медията, влияние, творчество в материалите и др.
1. Избраните от учениците статии са групирани в едно „досие“.
2. Определят се доминиращите теми. Прави се таблица на постоянните теми, която включва:
 - градска политика
 - спорт
 - живота в училище
 - проблеми на младежите
 - криминални прояви
 - култура и образование
 - скандали
 - друга информация

3. Провеждат се дискусии за най-силните опасения и интереси на младежта. Следва разговор на тема „Пресата в нашия град“. Възможни въпроси за обсъждане:
 - Какъв е моят град?
 - Какво е основното събитие на седмицата?
 - Как се представя информацията?
 - Обективна ли е местната преса?
 - Пресата срещу корупцията: какви са примерите, които откривате?
 - Обществото: участник или наблюдател в живота на града?
 - Кое предпочитам: пресата, радиото или телевизията?
5. Учениците правят собствени заключения: обществото се нуждае от гласност като условие за борба с корупцията, злоупотребите и др.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Учениците се научават как да оценяват и да сравняват фактите, да ги анализират и да определят как медиите може да се борят с корупцията; борбата с корупцията е ключовата тема по време на урока.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Въпросник „Средства за масова информация“

Въпроси:

1. Колко време посвещавате на медиите?
2. Кое средство за масова информация е водещо?
3. Колко време отделяте за преса, радио и телевизия?
4. Какви вестници четете?
5. Какви радиостанции слушате?
6. Кои телевизионни канали гледате?
7. Кой вид медия ви осигурява най-много информация?
8. Кой радио и телевизионни предавания намирате за най-интересни?
9. Каква информация получавате от тях?
10. Вярвате ли на информацията, която получавате?
11. Каква е нагласата ви към сцените на насилие?
12. Кой телевизионни или радиопрограми пропускате?
13. Цялата информация ли е обективна?
14. Кое е най-обективното предаване?
15. Програмата, която не искате да гледате (да слушате)?
16. Обществената роля на медията: активна (участваща, пишеща, обсъждаща) и пасивна (четене, гледане)
17. Каква е ролята на медиите в разкриването на корупцията?
18. Възможна ли е корупция в пресата, телевизията и радиото?
19. Нуждае ли се обществото от гласност?
20. Кой е любимият ви журналист от вестниците, радиото или телевизията?

ТЕМА: *Корупция*

АВТОР: *Daiva Vileikiene, senior history teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ЗАДАЧИ: Обсъждане на понятието за корупция и историческите причини за възникването ѝ, анализиране на причините и последствията от корупцията, начините за борба с нея и обучение на учениците в критично мислене.

РЕСУРСИ И МАТЕРИАЛИ: теоретичен материал, речник на чуждите думи.

МЕТОДИ: лекция, дискусия, работна група.

Първи урок:

1. В началото на урока учениците казват какво знаят и какво мислят за корупцията. Следва лекция. Представят се следните теми за дискусия:
 - Може ли корупцията да наруши държавните интереси?
 - Има ли корупция в Литва?
 - Възможно ли е да се премахне корупцията?
2. Дава се задача за домашно, например, учениците трябва да проучат мнението на членовете семейство си за корупцията и кои области те смятат за най-корумпирани. Какви са начините за борба с корупцията, които предлагат големите?

Втори урок:

Учениците са разделени на две групи. Всяка група записва на лист информацията, която е събрала у дома. Ключовите идеи се записват на дъската. Следва дискусия. На всяка група се дава списък с различни професии. Групата трябва да изброи начините и мерките за борба с корупцията. Прави се презентация и се дават различни мнения. Прави се сравнение между това как класът възприема начините за борба с корупцията, и резултатите от проучванията вкъщи. Следват дискусии.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Докато анализират собственото си мнение и мнението на родителите си и на други подрастващи, те се опитват да разберат феномена „корупция“ и последствията му и правят опити да защитят собственото си мнение, да изразят собствените си идеи и да направят заключения.

ТЕМА: *Корупцията в Литва*

АВТОР: *Neringa Bitkoviene, senior history teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ПРЕДМЕТ: Основи на на гражданското общество

ЗАДАЧИ:

1. Откриване на причините за корупция в Литва.
2. Обучение на учениците да работят с различни източници на информация.

РЕСУРСИ И МАТЕРИАЛИ:

- Ališauskienė R. Korupcija kaip pokomunistinės visuomenės bruožas (Vilniaus universitetas, „Baltijos tyrimai / GALLUP“).
- Trumpa U. Elimination of the Roots of Corruption: the Basics of an Effective Fight against Corruption (a speech made at the conference “From Adminis Atrative Reform Towards and an Effective Fightagainst Corruption”, Vilnius, 20 June 2001).
- Map of corruption in Lithuania, 2001.
- Task sheets.
- TI Corruption Perception Index 2002.
- Skaistys A. Korupcijos poveikis nacionaliniam saugumui.

МЕТОДИ: работа в малка група, експертен метод.

Първи урок:

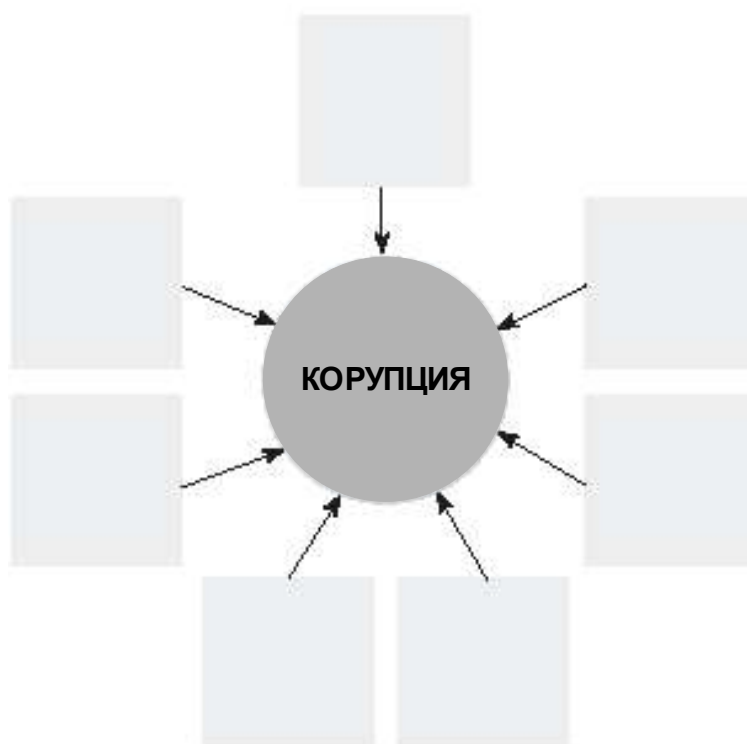
1. Учениците са разделени в пет групи, всяка от които съдържа 5–6 ученика (3 мин.).
2. Учителят раздава листове със статии и задачи на всяка от групите. Учениците разглеждат материала и попълват листовете (20 мин.) (Листовете със задачите са прикрепени)
3. Групите правят презентации на своята работа и закачат на дъската листовете си (10 мин).
 - Група I. представя действащите лица при корупцията.
 - Група II. представя причините за корупцията.
 - Група III. прави представяне на корупцията и описва кои действия са корупционни и кои не са.
 - Група IV. представя най-корумпираните сфери.
 - Група V. предлага начини за намаляване на корупцията.
4. Учителят резюмира това, което са казали групите, и заедно с учениците изследва CPI на Transparency International.

Втори урок:

1. Припомня се извършената от групите работа в първия урок (5 мин.).

2. Учителят представя задачата на групите, тоест да попълнят таблицата „Ползи и вреди от корупцията“ (20 мин.).
3. Групите представят попълнените таблици, след което се прави обща таблица „Ползи и вреди от корупцията“, която отразява основните твърдения на учениците (10 мин).
4. Дискусия „За ползите и вредите от корупцията“ (10 мин.).
 - Група I. Кой обикновено участва в корупцията?
 - Група II. Защо хората участват в корупцията?
 - Група III. Как се проявява корупцията?
 - Група IV. В кои сфери е най-голяна корупцията?
 - Група V. Как може да се намали корупцията?

ПРИЛОЖЕНИЯ:

Ползи и вреди от корупцията

На кого вреди?	Полза		Вреда	
	Материална	Морална	Материална	Морална
Даващ				
Вземащ				
Държавата				
Обществото				

ТЕМА: *Какво е корупция?*

АВТОР: *Neringa Bitkoviene, senior history teacher, secondary school; Jurate Blinstrubaitė, senior history teacher, secondary school; Violeta Vaitkeviciene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЗАДАЧИ:

1. Идентифициране на участниците в корупцията техните цели, криминални деяния и последствията.
2. Обучение за робата в сътрудничество с другите.
3. Разбиране на връзката между причини и последствия.

МАТЕРИАЛИ: бели листове, подострени моливи, раздадени материали с определения за корупция.

МЕТОДИ: работа в малки групи, самостоятелно учене.

ЗАДАЧИ:

- 1) Брейнсторминг („мозъчна атака“). Учителят моли учениците да направят брейнсторминг върху думата „корупция“. Идеите им се записват на дъската (около 3 мин.)
- 2) Учениците се разделят в пет групи, всяка от които се състои от 5–6 ученика. На всяка група се дават листове и подострени моливи.
- 3) Учителят обяснява процеса на работата: групата трябва да попълни липсващата информация от схемата представена на листовите (15 мин.).

- 4) Групите представят работата си (около 10 мин.). На дъската или на стената поставят листовите и правят кратка презентация на това, което са написали.

- 5) Групова работа. Корупцията се дефинира според представената на листовете информация, като се включват участниците в корупцията, целта им, криминалните деяния и последствията (около 5 мин.)
- 6) Групите дават своите дефиниции.
- 7) Учителят раздава копия на дефиницията и учениците ги сравняват с останалите определения.
- 8) Обобщение. Групите правят свои собствени наблюдения (около 5 мин)

ТЕМА: *Назначаване на работа*

АВТОР: *Vaiva Vaicekauskiene, senior specialis of the Education Monitoring division of the Education Development Centre.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЗАДАЧИ:

1. Определяне на принципите за назначаване.
2. Задълбочено разбиране на честността и безпристрастността.
3. Създаване на условия за оценка на някого като бъдещ служител.

РЕСУРСИ И МАТЕРИАЛИ:

- „Една почти детективска история“ – разказ
- „Уважаеми г-н/г-жо Директор“ – упражнение

МЕТОДИ: дискусия, анализ, разказване на история, работа в малки групи.

ЗАДАЧИ:

1. Учителят прочита на учениците приложението „Една почти детективска история“. След като я изслушва, всеки член на групата може да направи свое собствено предположение за това какво се случва в действителност или да зададе въпроси. Учителят да отговаря само с „да/не“ или „вярно/невярно“. Ако групата остане единна, учителят може да подсказе:
 - възраст, външен вид и произход на човека, който не е важен;
 - всички кандидати са попълнили документите си еднакво добре;
 - управителят не ги познава добре.Правят се предположения, докато се определи действителната причина или докато всички се уморят. В тези случаи, учителят им казва истината.
2. Учителят или някои от учениците има задачата да запише всички предположения направени от групата. След това се преглеждат и обсъждат:

- За какво най-често са били подозирани работодателят и избрания работник?
 - На какво основание са направени тези предположения?
3. Всеки ученик трябва да запише следното:
- а) всички методи, които познават или си представят, които се използват от управителя, когато търси нови служители и ги назначава;
 - б) да изберат методите от списъка, които те биха използвали, ако бяха работодатели;
 - в) да изберат методите, които те биха изкали да се използват, ако те си търсеха работа.
- Всички отговори се записват в таблицата дадена по-долу (започва се от колонката в средата и след това се поставя знак от ляво или от дясно)

Б. Ако аз бях работодател, щях да назнача хората както следва:	А. Работодателите търсят нови служители/назначават ги както следва:	Б. Ако аз си търсех работа, щях да предпочета хора, които са назначени както следва:
	

2. Класът се разделя на малки групи, които сядат заедно, разменят си попълнените таблици и ги прочитат на глас.
3. На всяка група е поставена задачата да отговори на следните въпроси:
 - Как трябва да се назначават хората в държавните институции;
 - Трябва ли процедурите да са различни, когато се назначават хора в частния и в публичния сектор? Защо? Защо не?

Малките групи отговарят и представят на класа техните аргументи.

6. Всеки ученик получава копие от упражнението „Уважаеми/а г-н/г-жо Директор“. Дава им се време да помислят как ще попълнят формуляра. Друг вариант е някой от съучениците да го попълни анонимно. Целта на упражнението е критичен самоанализ.

ПРИЛОЖЕНИЯ

„Една почти детективска история“

Това се е случило през първата половина на XIX век. Един човек – той прочел за свободно работно място в една рекламна обява. Отишъл там и попаднал в шумна зала, попълнил формуляра, който му бил даден от секретарката, и се подредил на опашката. Преди него били дошли други четирима кандидати. След две минути той изведнъж се изправил и отишъл в кабинета на управителя. Управителят казал на останалите кандидати, че вече е избрал служител. Хората, дошли порано, били гневни. Но те спрели да недоволстват едва когато управителят обяснил причината, поради която направил избора си.

Защо?

Отговорът: Шумна зала била телеграфна станция (в началото на 19 век). Управителят търсил телеграфист. Назначеният човек бил единственият, който чул предаването по морзовата азбука съобщение. Съобщението гласяло следното: „Кандидатите в чакалнята, ако разбирате това съобщение, моля веднага се явете в моя кабинет“. По този начин управителят проверил професионалните умения на кандидатите.

„Уважаеми г-н/г-жо Директор“

Често се случва работодатели да назначават служители въз основа на препоръки. Представете си, че директорът на вашата гимназия получи такова писмо:

Уважаеми г-н/г-жо Директор,

Бившият ученик във Вашто училище кандидатства за работа в управляваната от мен компания. Зная, че не съществуват по-добри оценители на учениците от техните учители. Ще Ви бъдем много благодарни, ако отговорите на няколкото въпроса относно характера им. Гарантираме, че представеното от Вас информация ще остане поверителна и ще бъде използвана само и единствено за целта на оценяване на качествата за съответната позиция, за която се бори кандидатът.

ХАРАКТЕРИСТИКА

От колко години познавате този човек?

Как бихте го описали? Моля подчертайте подходящата дума и допълнете подробности за мнението Ви:

А. Честен/Нечестен

.....

Б. Трудолюбив (усърден)/Мързелив

.....

В. Умения за работа в група

Винаги му се е отдавало добре/Понякога/Не е способен да работи в група

Г. Прояви при груповата работа (можете да изберете няколко отговора)

а) помага на останалите/не помага

б) интересува се от съвместно постигнатите резултати/ интересува се само от личния успех/не се интересува въобще от резултатите

в) сътрудничи/конкурира се

Д. Лидерски качества

а) склонен е да бъде лидер/ не е склонен/понякога поема лидерството

б) може да поема отговорност за другите, за съвместната работа/не поема отговорност

Какво ще напишат вас във формуляра директорът или учителите от вашето училище?

ТЕМА: *Борбата с корупцията*

АВТОР: *Daiva Trucinskiene, history teacher, secondary school*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 11-12 клас

ПРЕДМЕТ: Политически науки

ЗАДАЧИ:

1. Запознаване на учениците с начините за борба с корупцията.
2. Показване на учениците по какъв начин възгледът за корупцията зависи от всеки човек и от всеки от нас.
3. Обучени ена учениците да вземат правилните решения в живота.

МАТЕРИАЛИ:

- *Опитът на Shell в борбата с корупцията* (презентация на конференцията „От държавната правителствена реформа към ефективна антикорупционна борба“, Вилнюс, 20 юни 2001).
- Диаграма: Ключ за „борба с корупцията“.

МЕТОДИ: работа по двойки, работа с документи.

ЗАДАЧИ:

1. В началото на урока, учениците научават следните понятия: закон, подкуп, избор, обида, преследване на облага.
2. Играта „Посъветвай приятел“: учениците оформят два кръга – единият вътре в другия – и се обръщат с лице едни към други. Дава им се задачата да обсъдят понятие (напр. „подкуп“) със съучениците срещу тях. След това външният кръг се завърта с един ученик. Представя се ново понятие за обсъждане в новата двойка. По този начин се обсъждат всички представени понятия.
3. След играта учениците и учителите обобщават понятията. Учителят ги подчертава и всички обсъдени понятия се свързват с понятието „корупция“. След като се направи обобщението, на дъската се записва дефиницията на корупцията.
4. Темата на урока е „Борбата с корупцията“. Ето защо фокусът е върху начините, по които може да се преборим с корупцията.

РАБОТА С ДОКУМЕНТИ:

Учениците се разделят на групи, за да прочетат текста, да определят антикорупционните мерки и да ги запишат в антикорупционния ключ.

Компанията *Shell* работи в повече от 130 страни < ... > От много години *Shell* разработва своята антикорупционна политика < ... >

В стремежа си да почисти компанията отвътре, управленската структура на *Shell* първо реши да съживи своите бизнес принципи. Тези принципи не се налагат само в рамките на компания *Shell*, но и в отношенията с нашите снабдители, клиенти и държавни институции < ... > Какви са тези принципи? Те са много прости: осигуряване на най-високото ниво на услугата и качествени продукти за всеки клиент, развиване на бизнес с уважение към обществото в съответната страна и законовата система, в която оперира *Shell*, грижа за инвестициите на акционерите, осигуряване на честен и „чист“ бизнес при условията на свободната конкуренция < ... > Същественото е да се контролира как се следват тези принципи.

Всяка година всеки служител трябва да напише отчет за всеки, несъвместим с бизнес принципите на *Shell* инцидент, който се е случил.

Първоначално отчетът на *Shell* е бил публикуван през 1998. В отчет от 2000 г. се съобщава, че са засечени четири случая на подкуп (в сравнение с трите случая през 1999) последвани от седем уволнения. Финансовата стойност на случаите възлиза на 89 хиляди щатски долара. Дали е много, или е малко за 130 страни и 90 хиляди служители?

Дори и след „почистването“ отвътре в компанията, не винаги е лесно да докажеш пред обществото, че си чист от корупция < ... > Днес, след седем години работа в Литва, можем съвсем ясно да твърдим, че е възможно да се работи в тази страна с оглед на принципите на интегритет и етичен бизнес < ... > Един прост пример: през 1996–1997 заглавията на вестниците бяха пълни с твърдения за несъстоятелният концерн MN и намаляващите количества на наличен петрол в петролните станции. Един ден държавен служител дошъл в петролната станция с два 20-литрови бидона и обявил, че ще изследва качеството на петрола. Какво направил управителят на петролната станция? Най-простото решение би било да напълни бидоните на служителя и да го помоли да не започва инспекцията. Без проблеми за станцията и за инспектора. Така или иначе, работникът на станцията напълнил само един литър в бидона (той знае, че това количество е достатъчно за проверката). В продължение на 15 минути търпеливо изслушал, без да коментира, протестите на служителя, който го заплашвал с глоби. Дали след инцидента на *Shell* – Литва е била наложена глоба за нискокачествен петрол? Не съвсем. Искал ли е да се върне служителят в *Shell*, за да изследва качеството на петрола? Категорично не. Ако операторът на станцията е избрал първата възможност – да напълни двата бидона, – колко пъти е щял да се върне „инспекторът по качеството“? Вероятно повече от един път.

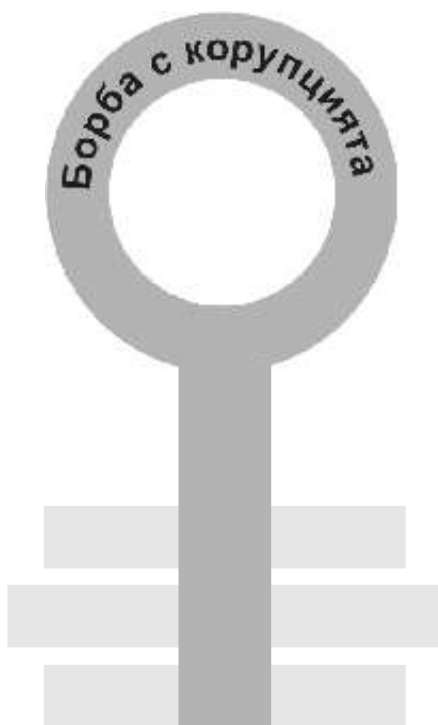
Още един пример: хигиенен инспектор започнал да проверява много често петролната станция. Работниците в станцията не разбирали защо няколко пъти в месеца трябва да прекъсват работа. Оказало се, че целта е да престанат да предлагат безплатно кафе. По време на друга „проверка“ те деликатно информирали „инспектора“ за цената на чаша кафе и му предоставили сметката.

И още един пример нашата практика. Докато строели платформа за производство на газ в азиатска страна наложило се да се внесат хеликоптери. Това не им било забранено, понеже било трудно да се наеме на място. Но имало един нюанс: да се преборят с митническата бюрокрация. Там, преди да се пристъпи към внос, трябва да бъдеш вписан в списък на чакщите и да изчакаш три месеца, за да бъде свършена работата с документите. Един месец забавяне означавал загуба на 2 милиона щатски долара. Първите опити да се обърнат към

митниците, ясно показали, че без „улесняващи“ плащания опашката нямало да се придвижи по-бързо. Определено е невъзможно да се оцени количеството на необходимата сума, за да се „заобиколи“ системата на място < ... > Как може тогава човек да съчетае нашите принципи в бизнеса с добрите бизнес резултатите? < ... >

Shell избра честния начин. Не беше даден нито един подкуп и вносът на хеликоптера отне доста време. Всички загуби бяха отчетени. Но трябва да изтъкнем един детайл – нашата компания там е наполовина собственост на държавата. Това означава, че *Shell* си поделва с държавата както натрупаната печалба, така и всяка загуба на компанията. Когато държавата губи 1 милион щатски долари, митницата става обект на незабавни промени. След шест месеца нямаше опашки за разрешително за внос пред митниците < ... >”

След прочитане на текста, учениците изпълняват задачата „Ключ за борба с корупцията“. Те запълват свободните пространства в ключа, като определят антикорупционните мерки, използвани от компанията *Shell*. Резултатите от работата на групата се обсъждат и се обобщават.

ЕТИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ТЕМА: *Вътрешноличностови конфликти*

АВТОР: Vidas Vaidžiulis, ethics teacher of Radviliškis Vaižgantas gymnasium.

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 8 клас

ЗАДАЧИ:

1. Запознаване на учениците с понятието за „вътрешен конфликт“.
2. Помагане на учениците да придобият умения как да разрешават вътрешни конфликти.
3. По-добро познаване на себе си от учениците: различни страни на тяхната личност, техните амбиции и вътрешни конфликти.
4. Изследване на нагласата към корупцията.

МЕТОДИ: лекции, дискусия, ролеви игри.

ЗАДАЧИ:

На учениците се представя понятието „вътрешен конфликт“. След като те вече знаят какво означава това, започват обсъждане как да разрешат вътрешния конфликт и разиграват ситуация, при която избират едната страна от конфликта и отхвърлят другата. Учениците трябва да обяснят защо са направили избора. Антикоруptionната задача за „вътрешните конфликти“ е представена в следните ситуации:

Ученик иска да отиде в САЩ. Има нужда от виза. Двете възможности в конфликта:

- а. Отива в офиса, където работи държавният служител. Съобразява се с правилата, но не знае дали ще получи виза.
- б. Не се съобразява с правилата. Дава подкуп на държавния служител срещу обещанието да получи виза.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Урокът помага на учениците да опознаят различните страни на своята личност, дори и тези, на които не обръщат внимание или тези, които отричат.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Чрез изпълнение на задачата „вътрешни конфликти“, учениците разбират нагласата си към антикорупцията.

ТЕМА: *Как да кажа „не“*

АВТОР: *Regina Dirginciene, Secondary School*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 8 клас

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Обясняване на учениците защо на хората е трудно да кажат „не“.
2. Обясняване как се чувстваме, когато другите ни казват „не“.
3. Дава им се възможност да научат повече за другите и за себе си.
4. Създават се условия да обяснят собствената си нагласа към корупцията. Научават се да казват „не“ на корупцията

МЕТОДИ: лекция, ролеви игри, дискусия, отворени отговори, рисуване, тестове, работна група.

ЗАДАЧИ: Целта на урока е да разясни на учениците как да казват „не“, например да определят своите граници, сами да установят личната си свобода. Представят се ситуации, в които на хората обикновено им е трудно да кажат „не“. Обяснява се на учениците какво е да поддържаш позиция „не“. Антикоруptionната задача „не, не е възможно“ се представя в следната ситуация:

Искам да се представя добре на контролното по математика. Не притежавам никакви математически заложби и поради това преди началото на контролното подарявам на учителя подарък. Не, невъзможно, това е „даване на подкуп“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Научаваме се как да казваме „не“. Разбираме дали е лесно да го направим и какво не трябва да правим.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Откриваме собствената си позиция по отношение на корупцията и позицията на другите. Научаваме се как да кажем „не“ на корупцията.

ТЕМА: *Избор на професия*

АВТОР: *Vaiva Vaicekauskiene, senior specialis of the Education Monitoring division of the Education Development Centre.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 9–10 клас

ПРЕДМЕТ: Етика, психология (може също да се използва в извънкласните дейности)

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Определяне на критерий на базата на който учениците си избират работа.
2. Претегляне и оценяване на критерий за избор на работа.

МАТЕРИАЛИ: Раздаване на копия (виж. Приложенията).

МЕТОДИ: индивидуални разсъждения, дискусия, дебат.

ЗАДАЧИ:

1. Представяне на избора на професия и избора на работа (учителят трябва да има предвид контекста на средата).
2. На учениците се раздава списък от критерии за избор на работа и копия на задачи 1. и 2.
3. След като изпълнят самостоятелно задача 1., се дискутират в клас резултатите им и техните аргументи.
4. След като изпълнят самостоятелно задача 2., се прави обобщение на резултатите, например:
 - гледайки числата, които учениците са записали в техния списък, се пресмятат с колко е оценен всеки избор;
 - изборите се ранжират: колкото по-малък резултат има изборът, толкова е по-незначителен;
 - резултатите се обсъждат под ръководството на учител.
5. Учениците получават копие на задача 3. Това е индивидуална задача, при която са възможни различни варианти. Например, колонката за способностите на ученика може да бъде попълнена от останалите съученици, а преди попълването на колонката „Животът има смисъл, когато...“ се прави упражнението „Кое прави живота да си заслужава да го живееш?“
6. Дебати на тема „*Докато летях с балон с горещ въздух*“. Смисълът на този задача е да създадем условия учениците да сравняват избраните от тях професии с професиите, избрани от техните съученици и да представят аргументи за и против. Помолете учениците да изберат една професия, която да им харесва най-много от всички, и ги попитайте следните въпроси:
 - Защо харесвам?
 - С какво това допринася за другите хора и за обществото?След това учениците се разделят в групи по пет. Помолете ги да си представят, че летят с балон с горещ въздух, който се намира твърде близко до земята. Балонът може да побере само един човек. Това ще бъде човекът, който докаже на аудиторията, че той като представител на определена професия, е най-полезен на всички. На всеки от учениците са дават по пет минути да говори. Победителят се избира според вота на съучениците му.
7. Темата може да се обобщи от учителя или от учениците. Учениците трябва да отговорят на следните въпроси:
 - Какво научих за приятелите си?
 - Какво научих за себе си?

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Прокорупционните нагласи са свързани с етичната работа, която е повлияна от мотивацията на работещите. Тази тематика позволява на учителите да получат информация за мотивите за кариерното планиране и ако е необходимо – приспособяването им към тях.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

Критерии за избор на работа

Когато се вземат трудни решения, обикновено се вземат предвид различни съображения. Не всяко от тези обстоятелства е с еднаква важност. Например, когато избираме училище, си заслужава да знаем дали има добри учители, както не е и без значение да знаем дали лавката предлага топли закуски. Най-важните обстоятелства, които се вземат под внимание, когато вземаме решение се наричат *критерии*.

Критериите може да бъдат *причините*, които са ни подтикнали да вземем това решение. Например, когато си задаваме въпроса защо харесваме или не харесваме даден човек, може да си отговорим „защото има чувството за хумор“ или „защото е ядосан“. В този случай чувството за хумор и гневът са критериите за оценка на хората.

Понякога критериите са *стандарти за сравнение*. Например, в училище Б, учителите са по-добри, отколкото в училище А, което сте посещавали преди, въпреки че има и училище В, където учителите са по-добри отколкото в училище Б. Така че, ако оценяваме училище Б по критерия „добри учители“, то няма да се подреди сред най-добрите.

Когато планират живота си и избират професия, хората също прилагат определен критерий.

Задача 1. Кои от изброените по-долу критерии ще приложите при избора на работа? Кой/и няма да приложите? Защо?

Планирам да избира работата, която:

- а) харесвам;
- б) има назначени млади и приятелски настроени служители;
- в) е добре платена;
- г) включва малко работа;
- д) има дълги обедни почивки и кратка работна седмица;
- е) включва постоянно обучение;
- ж) има добри началници;
- з) отговаря на моите възможности;
- и) има хубав офис и сградата отвътре изглежда добре;
- й) предлага възможности да се печели допълнително.

Задача 2. Променете реда на избор на работа по степен на важност, като слушате изброените примери, след което ги номерирайте от най-важните към най-маловажните.

.....да има хора, които зависят от мен;

.....да правя нещо добро и значимо за света;

- да спечеля уважение, познанство и престиж;
- да следвам образованието си (т.е. да правя това, в което определено съм добър);
- да водя лесен и приятен живот
- да следвам семейните традиции и да посрещна очакванията на моите родители;
- да се уча и подобрявам;
- други (моля добавете писмено)

Моля обяснете със собствени думи защо направихте този избор

.....

Задача 3. Когато избирате професия или работа, най често използваните критерии са следните: интересите, уменията, приходите и значението. Ако искате да приложите тези критерии, трябва да откриете кое е интересно за вас, какво умеете да правите или изпълнявате добре; какъв доход очаквате и какво осмисля живота ви.

Интересно ми е:	Най-добре умея:	Искам да изкарвам достатъчно, за да:	Животът има смисъл, когато:
.....
.....
.....
.....
.....

Направете списък на няколко професии или работи, които бихте искали да изберете. Оценете тези професии, като използвате таблицата по-долу:

Професия, работа	Интерес	Способности	Доходи	Смисъл
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Какво прави живота да си заслужава да го живееш?

Упражнение: По-долу е даден списък с неща заради, които си заслужава да живееш. Подредете ги по ред на значимост. Ако е необходимо прибавете още към списъка.

.....взаимоотношенията между хората;
.....спестяванията, къщата, колекциите;
.....възможностите да създаваш;
.....успеха в семейството;
.....възможностите да пътуваш, да опознаваш, да откриваш;
.....да имаш някой, който те обича;
.....да имаш някого, когото да обичаш;
.....слава, известност;
.....няколко интересни неща (компютри, коли, аудио система, колело, др.)
.....красотата в света;
.....вярата във вечността.

ТЕМА: Как да се създаде етичен кодекс

АВТОР: *Vaiva Vaicekauskiene, senior specialis of the Education Monitoring division of the Education Development Centre.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: ученици от горния курс и учители

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Да се запознаят с целта на етичния кодекс в регулацията на функционирането на различни агенции, компании и групи.
2. Да се разбере кои ценности и норми трябва да формират основата на функционирането на различни институции.

МАТЕРИАЛИ:

- Обяснение на целта на етичния кодекс и записване на принципите (раздаване на фотокопия).
- Защо се нуждаем от идеални цели?
- Примери за етични кодекси (виж. ПРИЛОЖЕНИЯ).

МЕТОДИ: работа с текст, дискусия.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

1. Докато четат текста, учениците научават за етичния кодекс и за неговата цел.
2. Учениците решават кой от предложените етични кодекси биха искали да създадат (за училището, за класа, за учителите по определен предмет или за агенцията).

3. Докато изпълняват задачата “защо се нуждаем от идеални цели?”, се провежда дискусия за изясняването на това как учениците възприемат мисията на групата си, на организацията или агенцията.
4. Учениците ще разработят етичен кодекс, следвайки описание на 7-те стъпки. Ще бъдат анализирани примерите за етичните кодекси.

ВЪЗМОЖНОСТИ:

Етичните кодекси може да са интересен предмет на изследване, като се има предвид, че те предават по доста по-ясен начин от другите източници целта и ценностите на определените агенции, организации и групи професионалисти. Съществуват също така и други начини за работа с тях:

1. Анализ на етичния кодекс на различните агенции, когато се търсят отговори на следните въпроси:
 - Каква е целта на тези агенции?
 - Какво е задължително за държавните служители и останалите служители?
 - Какво е забранено?
 - Какво ново научих за агенцията от нейния етичен кодекс?
2. Сравнение между етичните кодекси на еквивалентните в различните страни агенции и отговаряне на следните въпроси:
 - По какво си приличат?
 - По какво се различават?
 - Какво показват приликите и разликите за целта на тези агенции и за начина им на функциониране в различните страни?

Какво представлява етичният кодекс?

Законите не могат да установят всички поведенчески актове на държавните служители. Определено е трудно да се дефинират моралните норми и принципи. По-лесно е да се опишат нормите на професионалната етика в етичния кодекс. Нещо повече, в него могат също така да се дефинират и задълженията на служителя. Когато се разработва етичен кодекс, целта е да:

- информира служителите за ценностите и принципите, които формират основата за функционирането на агенцията;
- помогне на служителя да вземе правилните решения при най-често срещаните проблемни ситуации;
- намали количеството на конфликтите между висшестоящите, персонала и клиентите;
- благоприятства интегритета, отговорността, колегиалната подкрепа, доверието на персонала.

Етичните кодекси не са универсални. Те имат за цел да дефинират нуждите и ценностите на определена организация или агенция. По-голямата част от тях се състоят от две части:

- обща част, описваща *целите и идеалите* на организацията;

- друга част, съдържаща *специфични правила*.

Седем стъпки за създаването на етичен кодекс

1. Открийте каква е целта на вашата организация или агенция (идеалната цел).
2. Всеки от вас трябва да запише принципите на работа, които счита за важни; тези принципи трябва да онагледяват такива ценности като: равенство, честност, отговорност, доверие, доброжелателство и др.
3. Обсъдете принципите помежду си и открийте общите.
4. Прочетете етичните кодекси на други организации и агенции. Може би те съдържат принципи, които сте пропуснали или са по-добре формулирани. Ако е така, добавете ги към вашия списък.
5. Помислете за ситуации, излагащи морални проблеми. Опишете ги.
6. Опишете как трябва или не трябва да се държи човек в описаните ситуации, имайки предвид формулираните от вас принципи.
7. Прегледайте това, което сте създали:
 - уверете се, че няма повтарящи се твърдения;
 - уверете се, че всяко твърдение съдържа ясни идеи и е предадено на ясен език;
 - съкратете това, което е възможно;
 - преформулирайте неясните твърдения.

Задача: Защо се нуждаем от идеални цели?

Идеалните цели са насоките на упражнението. Въпреки че е трудно да се постигнат перфектност и съвършенство, би било още по-трудно да се работи без идеали. Очевидно не всяко действие има идеална цел. Понякога, да имаш ясна цел е достатъчно, за да бъде смислено действието. То помага да се разберат твоята роля и задачи.

Таблицата пояснява действията и целите. Изберете Какви са целите на тези действия?
подходящите цели.

Кои от изброените цели са идеални?

Идеални ли са въобще?

Действия	Цели	Действия	Цели
1. медицина	а. красота	1. преподаване	
2. хранене	б. здравословна среда	2. учене	
3. конструиране	в. концертно изпълнение	3. законодателство	
4. изкуство	г. истина	4. полицейска работа	
5. правене на любов	д. здраве	5. съд	
6. продукция на конвейер	е. насита	6. държавна администрация	
7. наука	ж. щастие	7.	
8. репетиране	з. жилище	8.	
9. колекциониране на глупости	и. продуктивност	9.	

ТЕМА: *Нужди и амбиции*

АВТОР: *Grazina Grigoniene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 8–9 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Да открие разликата между нуждите и амбициите.
2. Обсъждане на начините да се посрещнат нуждите и амбициите.
3. Анализирание на връзката между нужди и амбиции и нечестността, както и възможността за нарушение по служба.

МЕТОДИ: дискусия, анализ на ситуацията.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

10 минутна лекция.

Учителят представя дефиниции на нуждите и амбициите, съпоставя и характеризира нуждите, дискутира възможните начини за посрещане на собствените нужди и амбиции.

Задача 1. Учениците правят списък на 10 неща, които смятат за важни. След като изпълнят задачата, всеки прочита наглас нещата, които е записал. Учителят ги записва на дъската. Учениците трябва да групират нуждите и амбициите в две различни колонки. Учениците може да имат различни мнения. Трябва да ги обяснят.

Обсъдете въпросите:

1. Каква е разликата между нуждите и амбициите?
2. Защо е важно да се съобразяваш с нуждите на другите хора?
3. Парите са ли необходими (или амбиция)?
4. Как се отнасят нуждите и амбициите до нечестността и възможността за злоупотреба по служба? и др.

Учителят обобщава дадените от учениците отговори, прави по-обширен анализ между нуждите и амбициите и нечестността и възможността за злоупотреба по служба.

Задача 2. „Торба“ със ситуации. Учениците са включени в групова работа. Учителят записва няколко ситуации на листове и ги пуска в торбата. Учениците си изтеглят ситуации и обсъждат по групи какви може да са възможните решения на ситуацията.

Например:

1. Отчаяно ми се иска да уча в елитно училище, но не съм приет, защото оценките ми са под средните. Какво да направя? Къде мога да открия помощ? Кой може да ми помогне?
2. Най-добрите ученици от нашето училище са спонсорирани да отидат на лагер през лятната ваканция. За да попадна в списъка на щастливците не ми е достигнала само една точка. Какво да направя? Имам ли някакъв шанс да отида на лагер?
3. Исках да закарам приятелите си на дискотека с колата на баща ми. Един полицаи ме спря. Аз нямам шофьорска книжка. Има ли вероятност да се измъкна безнаказано? Или трябва да поема отговорност за това, което съм направил?

Учителят може да предложи на учениците да помислят за аналогични ситуации и да ги обсъдят и анализират в клас.

В края на втория урок, учителят обобщава изразените от учениците идеи.

ТЕМА: *Разбиране за добър, правилен живот*

АВТОР: *Grazina Grigoniene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 9–10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 2 урока

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Откриване на разликата между „живот“ и „добър живот“.
2. Дискутиране на принципите и нормите на добрия и на правилния живот
3. Анализиране на начините, при които подобряването на социалните условия означават по-добро качество на живота. Формулиране на понятието за собствен живот.

МЕТОДИ: дискусия, анализ.

ПРОЦЕС:

1. За домашно учениците трябва да напишат есе „Как бих искал да живея“ или „Животът ми след 20 години“. Учителят моли няколко ученика да прочетат есетата си наглас, а другите могат да анализират записаните от техните съученици идеи.
2. Учителят прочита идеите на литовски автор: „Човек може да бъде сравнен с дърво, което може да порасне само, но без грижа ще роди кисели, горчиви и негодни за нищо плодове. За да има хубави и сладки плодове, трябва да се грижиш за дървото, да го пресаждаш и подкастряш, да го подвързваш, за да расте право и да го поливаш...“. Учителят обяснява ключовото послание на тази идея на учениците.

Задача 1: Всеки ученик трябва да нарисова девет важни неща на отделни листовے хартия. След това трябва да отбележат трите най-маловажни неща, оставяйки само шест. След като помислят кратко, трябва да отбележат още три неща, докато остане само едно нещо – най-важното. Рисунката, която е останала, показва това, което ученикът смята за най-важно в момента. Учениците показват рисунките си един на друг. Тази задача ще помогне на учениците да научат повече за себе си и да разберат по-добре останалите хора. След това учениците обсъждат как да постигнат целите си и дали целта оправдава средствата.

Учителят трябва да обобщи изразените от учениците идеи.

Задача 2: Учителят дава списък на нещата, които възрастните най-често търсят като:

- добра детска градина за децата си или добра бавачка;
- елитно училище;
- добра професия;
- добри връзки;
- хубав апартамент;
- икономична кола (към списъка могат да се побавят още неща).

Следва дискусия *Защо?*

Учениците казват какво искат, към какво се стремят, от какво се нуждаят, как могат да постигнат целите си и какви мерки могат да вземат, за да ги постигнат. Учителят помага на учениците да формулират разбирането си за правилен живот.

Задача 3: Учителят раздава на учениците списък с пословици, за да проследи как ги разбират. Например „око за око, зъб за зъб“, „намазахме му ръката (подкупихме го)“, „като вземаш момата, гледай тъщата“, „гарван гарвану око не вади“.

Учителят постепенно насочва разговора към антикорупцията и слуша мнението на учениците, въвличайки ги в дискусия.

ТЕМА: *Алтруизъм. Егоизъм*

АВТОР: *Grazina Grigoniene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 9–10 клас

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ: 1 урок

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Анализиране на понятията „егоизъм“ и „алтруизъм“
2. Групиране на целите на егоиста и алтруиста.
3. Изследване на пречките пред алтруизма.
4. Насърчаване на алтруизма.

МЕТОДИ: работа по двойки, създаване на „мрежа“.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

Учителят описва понятията „егоизъм“ и „алтруизъм“ и изрежда най-изявените участници в културния живот и известни алтруисти. Учителят трябва да подчертае, че е достойно да помагаш на другите, но алтруизмът не трябва да е необмислен, неуравновесен или безграничен, защото от благотворителността може да се възползват множество паразити. Учениците трябва да си съставят мнение, че егоизмът произтича от самозапазването и живота на хората не е сигурен и те самите са отговорни да си създадат сигурни условия. Учителят трябва да обясни, че следните морални принципи, човешката загриженост за себе си и желанието да се изкарват пари, за да имаш по-добър живот не бива да се опетняват. Проблем има тогава, когато хората действат извън закона и не успяват да открият точен баланс между тях и другите.

Задача 1: Създаване на „мрежа“. Учениците по двойки трябва да запишат двете думи „егоист“ и „алтруист“ в средата на страница от тетрадката си, след което да напишат още повече понятия, свързани с двете думи по един или друг начин, и да нарисуват линии помежду им. След това трябва да потърсят връзки между думите и да ги обвържат по начина, по който мислят, че трябва да са свързани тези думи. По този начин се прави „мрежата“. Всяка двойка представя собствената си мрежа пред класа. След това на дъската може да се нарисова обща мрежа. После учениците могат да групират и сравнят целите на егоистите и алтруистите. На учениците могат да се представят ситуации, които изясняват дали държавните служители са егоисти или алтруисти.

Въпроси за дискусия:

1. Родителите се жертват, за да създадат добри условия за живот на детето си, но се случва така, че детето става неблагодарно, зависимо и егоистично? Защо?
2. Защо в днешно време е важно всяко човешко същество да се възприема като хуманно, като гражданин на света, който ще се включи в защита на общочовешките интереси?

Задача 2: Самите ученици разработват дефиниции за думите „алтруизъм“ и „егоизъм“. Избират се най-добрите и се записват на дъската.

ТЕМА: *Равенство, справедливост*

АВТОР: *Jurgita Valuntoniene, social pedagog, ethics teacher, gymnasium.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ: Обсъждане на понятието за равенство като морална ценност, обсъждане на основните принципи на равенство и изследване на промяната на това понятие от времето на Древен Египет до наши дни.

МЕТОДИ: сравняване, анализ, работна група, работна с информационни ресурси.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

1. Класът обсъжда моралното понятие за равенство.
2. Класът обсъжда равенството като хуманна цел.
3. Класът си припомня символът на равенството (справедливостта), Темида.
4. Как се оценяват нечестните действия на някои хора? Как се наричат законните действия на държавните служители? Какво е корупция, как се проявява тя?
5. Играта, наречена „Верига от думи“, се представя на учениците. Избира се дума, която инцидентно изскача наум, или специална дума, която да води до различни асоциации (образи, спомени и мечти). Учителят предлага на групата да се направи дълга „влакова композиция“ от думи, в която всяко вагонче е отделна дума. Вагончетата, също както и думите, трябва да са свързани.

Игра „Верига от думи“

Учителят започва с първото вагонче като пита: „Какво е корупция?“ (и поставя вагончето „корупция“).

Членовете на групата отговарят: „нечисто“, „мислещ само за пари“, „несправедливо“ (може да се поставят три вагончета).

Учителят: „Кое друго нещо може да е *нечисто*?“

Членовете на групата: „съвестта“, „ръцете“, „думите“.

Учителят: А каква друга може да е „думата“? (повтаря се последното предложение).

Групата: „мъдра“, „последна“, „сложна“, „крилата“...

Упражнението завършва, когато групата изчерпи предложенията си или се измори. Вагончетата може да са различни цветове. В края на играта учениците преброяват изразените от всяка група идеи и се събира броят на вагончетата.

Играта „Двучленни фантазии“

На чина се поставят картинки (обърнати с лицевата част надолу). Купчината съдържа различни картинки с дрехи, животни, обзавеждане и т. н. (могат да се използват снимки). Представител на групата изтегля по една картинка и я показва на останалите. Учителят предлага на учениците да разкажат с една-две думи какво е нарисувано на картинката. Докато учениците мислят за подходящите думи, например „пари“ и „затвор“, можете да ги помолите да измислят кратка история. Твърдението „Човек, който незаконно е вземал пари, е завършил в затвора“ може да се разрасне в нов разказ. Учителят може да разясни, че този човек е бил корумпиран и че е бил наказан. Участниците могат да изберат комбинация от всякакви думи и да създадат своя собствена история. Учителят може да подтикне учениците да направят илюстрации, да се включат в групова работа или работа по двойки.

Играта „Многочленни фантазии“

На чина се поставят картинки (на различни предмети, обърнати с лицевата част надолу). Учителят задава въпрос и играчите един по един ги преобръщат и се опитват да отговорят на въпро-

са: „Какво беше това?“, „Къде може да се е случило това?“, „Какво е сторено?“, „Какво са казали хората?“, „Как е завършило?“, и т. н.

В края на играта се предлага на цялата група да създаде разказ.

6. В края на урока, учениците отговарят на следните въпроси?
 - Съвместима ли е справедливостта с корупцията?
 - Ценност ли е справедливостта в съвременния свят?

ТЕМА: *Пари*

АВТОР: *Jurgita Valuntoniene, social pedagog, ethics teacher, gymnasium.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЦЕЛИ: Разбиране на необходимостта да имаш материални интереси и да поддържаш формирането на хармонична личност.

ЗАДАЧИ:

1. Анализиране на поведението, което може да се отнесе като морално, аморално или безнравствено.
2. Обсъждане на етичните аспекти на бизнеса.
3. Обсъждане на вредата от корупцията върху обществото.

МЕТОДИ: сравняване, анализ, работна група, работна с информационни ресурси.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

1. Обсъждат се принципите на моралното поведение.
2. Обсъждат се понятията аморално и безнравствено.
3. Може ли човек да се чувства сигурен в икономически нестабилни страни?
4. Как се възприемат незаконните действия на някои определени хора? Как се наричат незаконните действия на държавните служители? Какво е корупция и как се проявява тя? Морално ли е да си корумпиран?

Учениците се разделят на групи от по пет души; обмислят и записват:

- във вътрешен кръг трябва да запишат пет характеристики, които според тях са присъщи за моралното поведение;
- във външен кръг – пет характеристики, които според тях са присъщи за аморалното поведение;

- съвет: ако някакво качество не може да бъде отнесено еднозначно към едната или другата група, да се записва между окръжностите.

Сравнява се работата на групите. На дъската може да се направи общ списък. Ако се разразят обсъждания по отношение на това, къде трябва да се постави определена характеристика, трябва да се проведе обсъждане, за да се вземе решение. Учениците трябва да представят своите аргументи „за“ и „против“.

1. Всички ученици от класа трябва да направят „мост“ от думи. Всеки от тях трябва да каже прилагателно или съществително име, което свързва с корупцията. Учениците трябва да са съгласни по какъв начин ще се поставят думите в „моста“. След кратко обсъждане, думите се записват.
2. В края на урока целият клас отговаря на въпросите:
 - Съпоставим ли е моралът с корупцията?
 - Съпоставим ли е моралът с конкуренцията?

ТЕМА: *Целта и средствата*

АВТОР: *Violeta Vaitkeviciene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ:

1. Разберете какво знаят учениците за корупцията.
2. Засилване на мотивацията на учениците да спазват морално поведение.
3. Развиване на разбирането на учениците, че поведението и последствията са свързани помежду си.
4. Развиване на уменията на учениците за критическо мислене.

МЕТОДИ: карта с алтернативни решения, дискусия.

МАТЕРИАЛИ: На групите ученици се представя ситуация; обяснява им се понятието „препятствие“. След като изпълнят задачата си, задават им се въпроси за обсъждане, листове и моливи.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА:

Учениците са разделени на малки групи от четири-пет човека. Представя им се ситуацията, главният герой и целта, към която той се стреми. Задачата на учениците е да нарисуват път до целта, да предложат колкото се може повече алтернативни пътища и да оценят препятствията, с

които действащото лице ще се срещне. Учениците трябва да обяснят как препятствията могат да бъдат преодоленни.

Ситуация

Пациент отива на доктор, защото има болки в коляното. След прегледа докторът му казва, че коляното трябва да се оперира. Пациентът се съгласява да го оперират. Докторът го предупреждава, че за операция преди него чакат още 73 пациента. В най-добрият случай той може да бъде опериран след 6 месеца, ако иска операцията да бъде финансирана от здравната каса. Ако се съгласи да я плати от собствения си джоб (операцията е около 4000–5000 лита), няма да чака. Пациентът няма сумата, а ако трябва да чака още 6 месеца, състоянието му ще се влоши.

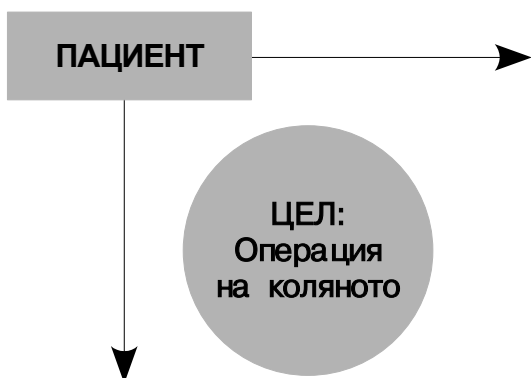
Какво може да направи пациентът, за да го оперират по-рано? Опитайте се да откриете поне два начина, по които можете да решите ситуацията (вж. приложението).

Въпроси за дискусия:

1. Кой са участниците в ситуацията?
2. Проявена ли е недобросъвестност?
3. Нанесена ли е вреда на някого?
4. Възползвал ли се е някой от нея? Защо?
5. Прав ли е пациентът, като се стреми към постигане на целта си?
6. Оправдано ли е поведението на участниците в ситуацията?
7. Ако държавата вземаше допълнителен данък, предназначен за лекуване на тежко болните, щеше ли ситуацията да се промени?
8. Как се чувстват участниците в ситуацията?

ПРИЛОЖЕНИЕ

Препятствия – това са обекти (например, учреждения), които пациентът трябва да преодолее.

ТЕМА: *Нагласи. Връзка между нагласите и поведението*

АВТОР: *Jurate Blinstrubaitė, psychology teacher, secondary school. Violeta Vaitkeviciene, ethics teacher, secondary school.*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 10 клас

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ: Когато учениците научат какво е нагласа и какви са нейните компоненти, те ще разберат причинната взаимовръзка между нагласа и поведение.

МАТЕРИАЛ:

- Диаграма „Компоненти на нагласите“

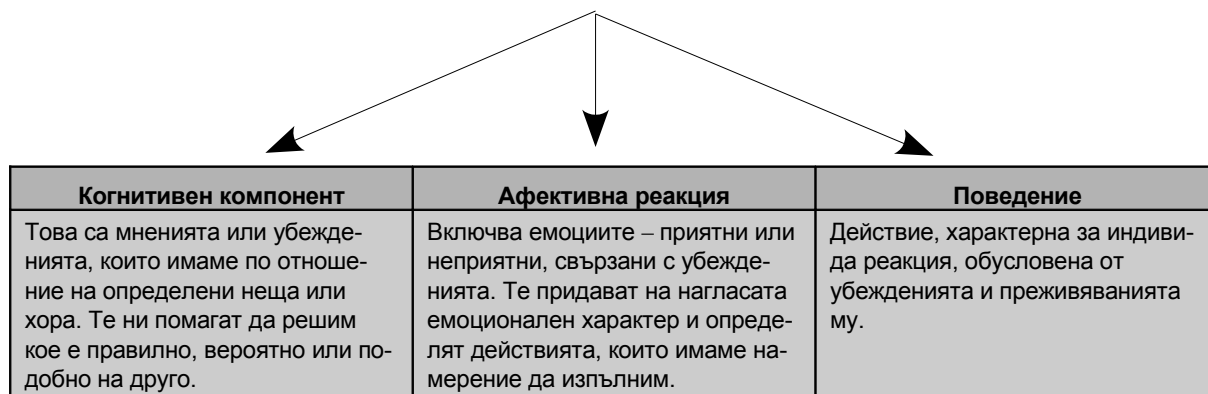
МЕТОДИ: обяснение на учителя, работа в група, дискусия.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА

1. Учителят дава определение за „нагласа“ и за компонентите ѝ.

Нагласа: убежденията и емоциите, които карат човекът да възприема по определен начин нещата, хората и събитията.

КОМПОНЕНТИ НА НАГЛАСАТА

2. На базата на диаграмата „Компоненти на нагласата“ учителят дава следния пример:

Стефан обича да почива на море, но е наследил земя в планината, а не в морски курорт. Той смята, че Александър, който работи в поземлената комисия, не е много честен и почтен гражданин (когнитивен компонент на нагласата). В тази ситуация Стефан се чувства безпомощен (афективна реакция), защото не може сам да си купи земя на морето. Твърде вероятно е Стефан да даде подкуп (поведение) на Александър, за да прехвърли той земята му на морето.

3. Учениците съставят свои примери на основата на дадения по-горе.
4. След това учениците определят връзката между нагласата и поведението както следва:

5. Учениците се разделят на три групи според избрания вариант (методът на ъгловите позиции). Групите обсъждат избора си. Всяка група представя аргументите си. Тези ученици, които променят мнението си, се присъединяват към групата, с която са съгласни.
6. Учителят обобщава груповите дискусии и подчертава, че между нагласата и поведението съществува взаимовръзка.

ВРЪЗКА С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ: Когато учениците научат какво е нагласа и какви са нейните компоненти, те ще разберат и причинно-следствената взаимовръзка между нагласите и корупционното поведение, а това обяснява защо хората се изкушават да нарушават закона.

ТЕМА: *Задължения и обвързвания. Социални роли*

АВТОР: *Ruta Lukosiene, psychology teacher, secondary school, gymnasium*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 11–12 клас

ЦЕЛИ:

1. Да се помогне на учениците да разберат, че социалната роля и конфликтът между различните социални роли може да доведе до възникването на корупция.
2. Да се помогне на учениците да вземат правилното решение в корупционни ситуации.

МЕТОДИ: дискусия (представяне на аргументите „за“ и „против“), анализ.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА

Урокът „Социални роли“ се разработва по учебника, но примерите се сменят.

1. Следният пример характеризира социална роля: „Представете си самопожертвователен доктор алтруист, разумен баща, глава на семейство, човек, който работи, за да изхранва семейството си“.
2. Говорейки за различните социални роли (биологична, семейна, професионална, възрастова и т. н.), на учениците се припомня, че (професионалната) роля на лекаря е свързана с Хипократовата клетва, т. е., че във всеки случай и във всяка ситуация той трябва да помага на хората.
3. Ролите трябва да са степенувани по важност: първостепенни и второстепенни. Например, ако докторът смята, че неговата роля като баща е по-важна от професията му, това може да окаже влияние върху начина, по който той изпълнява ролята на лекар. Всички доктори лекуват хора и въпреки това има такива, които го правят самопожертвователно (алтруистично), и такива, които го правят небрежно.
4. Конфликта между социалните роли: какво ще стане, ако, например, ролята на лекар се противопоставя на ролята на себеотрицателен бащата? Например, синът иска да учи в чужбина, но лекарят не изкарва достатъчно пари. Синът има голям артистичен талант, но необходимото за развитието на таланта образование може да се получи само във Франция. Такова обучение обаче е скъпо. Лекарят трябва да се вземе важно решение за бъдещето на сина си. Дали талантът му ще се развие и той ще постигне много, или ще трябва да избере по-непривлекателна професия и ще се чувства нещастен. Лекарят може да вземе подкуп и да използва парите за образованието на сина си. Но какво тогава се случва с Хипократовата клетва и самоотвержеността на лекаря?
5. Учителят предлага да се направи дискусия. Класът се разделя на две групи. Едната трябва да защитава твърдението „Докторът трябва да вземе подкуп“, а другата обратното твърдение „Докторът не трябва да вземе подкуп“.
6. Групите се редуват при представянето на аргументите и те се преброяват, за да се види чия позиция е по-силна.
7. Обсъжда се в коя от двете ситуации се нанася по-голяма вреда.
8. Учениците обсъждат как биха се чувствали, ако са на мястото на сина и на мястото на пациентите.
9. Класът обсъжда връзката между социалната роля и личността. Важно е, докато човек изпълнява различни роли, да не забравя идентичността си и винаги да помни кой е той и каква ценност има. Така, ако възникне конфликт между ролите, няма да е трудно да решиш как да постъпи. Зрелият и разумен човек се ръководи от благородни каузи и реални ценности. При обсъждането на примера учителят може да спомене, че все още не е ясно как ще се отнесе синът, когато порасне, към факта, че баща му е приел подкуп. Дали той дава добър пример на сина си?

ДИСКУСИЯ: *Влизане през нечия порта*

АВТОР: *Ilma Agajan, ethics teacher, gymnasium*

ЦЕЛЕВА ГРУПА: 11–12 клас

ЦЕЛ: Помощ на учениците да устоят и да проявят нежелание да се държат по определен начин и приемат ситуацията такава, каквата е, което също е свързано с корупцията.

МЕТОДИ: анализ на текст, дискусия.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА

1. На учениците се дава текстът на Ф. Кафка „Над закона“.
2. Учениците си водят записки за ключовите идеи и критични бележки, които им идват наум, докато четат текста.
3. Учителят поставя следния въпрос за обсъждане „Кое спира селянина?“
4. Възможни въпроси за обсъждане:
 - Защо селянинът не отива отвъд портата? От какво се е страхувал?
 - Какво е щял да открие, ако се е осмелял да наруши забраната и да влезе през портата?
 - Ако е влязъл през портата без да иска разрешението на пазителя, дали той е щял да се опита да го спре?
 - Какво може да ни спре, ако се опитваме да преминем през собствената си порта?
 - Как разбирате думите на пазителя на портата “Аз само я вземам, за да ви предпазя от мисълта, че сте извършили нещо?”
 - Може ли селянинът да прекрачи собствената си порта?
 - Представете си, че сте на мястото на селянина. Как ще постъпите вие?
5. Учителят обобщава изразените от учениците мисли и обръща внимание на факта, че много от случващите се в нашето общество феномени са свързани с нашето нежелание да действаме или с мълчанието ни. Промените се правят с малки стъпки, както се формират и традициите, т. е. трябва да започнем от себе си или да „влезем през собствената си порта“.

ДИСКУСИОННА КРЪГЛА МАСА: *Ученици срещу корупция*

АВТОРИ: *Edita Galinaityte, History teacher and methodologist, secondary school*

ЗАДАЧИ И ЦЕЛИ: развиване на активна гражданска отговорност у учениците чрез набавяне на информация за корупцията; научаване на учениците да различават корупцията от другите негативни феномени; научаване да се оценяват ситуациите от корупционна гледна точка.

МЕТОДИ: анализ на ситуацията, дискусия.

РАЗРАБОТВАНЕ НА УРОКА (кръгла маса)

Учениците прочитат описаните ситуации и посочват онези, в които става въпрос за корупция. Те трябва да аргументират твърдението си.

Ситуации:

Фирмата „Светло бъдеще“ участва в търг за строителство на училище. Фирмата предлага мобилни телефони на членовете на комисията, за да „улесни“, както представят нещата представителите на фирмата, работата на комисията.

В знак на благодарност за това, че излекувал сериозно болния ѝ син г-жа О. З. подарява на лекаря букет от рози, набрани в нейната градина.

Дина С. се е споразумяла с фирма „Кеър“, че ако фирмата финансира предизборната ѝ кампания за общинския съвет, после Дина ще съдейства за възлагане на фирмата на строителни поръчки в общината.

Държавен служител кара служебна кола и използва горивото за собствени цели.

Един човек има нужда от помощ от правителствено учреждение. Чиновникът бави решението. Човекът дава на чиновника известна сума, за да ускори процедурата и за да възнагради служителя.

Служител често закъснява за работа и се прибира къщи по-рано. В работно време той се занимава с лични дела.

Представете си, че лекар прави рентгенова снимка на корумпиран служител. Какво според вас ще се види на снимката? Нарисувайте го. Определете 3–5 характеристики на корумпирания служител.

Моля да приведете колкото е възможно повече аргументи, че корупцията е престъпление.

Нарисувайте рибар, който се бори срещу корупцията. Помислете за малко и пояснете мерките, които рибарят може да предприеме, за да се пребори с нея.

ВРЪЗКИ С АНТИКОРУПЦИОННОТО ОБРАЗОВАНИЕ:

1. Учениците получават допълнителна информация за корупцията.
2. Учениците могат да изразят активна позиция относно корупцията.
3. Учениците се научават да оценяват различни недостатъци в обществения живот.